

આ પ્રશ્નપત્રમાંથી થોડા-ઘણા (ઓછા-વત્તા) પ્રમાણમાં પ્રશ્નો તા. ૬ માર્ચ, ૨૦૧૬ના રોજ લેવાનાર મુખ્ય પરીક્ષામાં પુછાશે. અભ્યાસક્રમના પુસ્તકની છેલ્લી આવૃત્તિનો જ ઉપયોગ કરવો.

બોચાસણવાસી શ્રી અક્ષરપુરુષોત્તમ સ્વામિનારાયણ સંસ્થા
સત્સંગ શિક્ષણ પરીક્ષા

પૂર્વ કસોટી : સત્સંગ પ્રાજ્ઞ ખંડ - ૨ : પ્રશ્નપત્ર - ૧

જાન્યુઆરી, ૨૦૧૬

સમય : સવારે ૯ થી ૧૨

કુલ ગુણ : ૧૦૦

ગેરહાજર પરીક્ષાર્થીની જવાબવહીનું ફક્ત આ પૃષ્ઠ જ પરત મોકલવું.

પરીક્ષાર્થીની નામ સંબંધી વિગતની નીચે 'બારકોડ' દર્શાવેલ છે, તેને કોઈ પણ પ્રકારનું નુકશાન પહોંચાડવું નહીં તેવી ખાસ વિનંતી.

મોડરેશન વિભાગ માટે જ	પ્રશ્ન નં. (ગુણ)	મેળવેલા ગુણ
	૧ (૪)	
	૨ (૪)	
	૩ (૩)	
	૪ (૪)	
	૫ (૬)	

વિભાગ - ૧, કુલ ગુણ (૨૧)

ફરજિયાત : પરીક્ષાર્થીએ જાતે ભરવાની વિગત

વર્ગસુપરવાદ્યક્ષની સહી વગરની જવાબવહી માન્ય ગણાશે નહિ.

પરીક્ષાર્થીની જન્મ તારીખ

પરીક્ષાર્થીનો અભ્યાસ

પરીક્ષાર્થીના જ નામવાળી જવાબવહી અને ઉપરની ફરજિયાત ભરવાની તેની જ વિગતોની સત્યાર્થતા ચકાસીને વર્ગસુપરવાદ્યક્ષે સહી કરવી.

વર્ગસુપરવાદ્યક્ષની સહી

મોડરેશન વિભાગ માટે જ	પ્રશ્ન નં. (ગુણ)	મેળવેલા ગુણ
	૬ (૧૨)	
	૭ (૮)	
	૮ (૧૨)	
	૯ (૮)	

વિભાગ - ૨, કુલ ગુણ (૪૦)

પાછળ લખેલી સૂચનાઓનું અવશ્ય પાલન કરવું.

પેપર તપાસનાર(પરીક્ષક)ની સહી

પરીક્ષકની નોંધ :-

મોડરેશન વિભાગ માટે જ	પ્રશ્ન નં. (ગુણ)	મેળવેલા ગુણ
	૧૦ (૧૨)	
	૧૧ (૬)	
	૧૨ (૬)	
	૧૩ (૧૫)	

વિભાગ - ૩, કુલ ગુણ (૩૯)

મોડરેશન વિભાગ માટે જ

ગુણ આંકડામાં

શબ્દોમાં

ચેકરનું નામ

પરીક્ષાર્થીઓને અગત્યની સૂચના

૧. પરીક્ષાર્થી સત્સંગ પ્રારંભ થી સત્સંગ પ્રાજ્ઞ-૩ સુધીની ક્રમશઃ દરેક પરીક્ષા પાસ કર્યા પછી જ આગળની પરીક્ષા આપી શકશે.
૨. સત્સંગ શિક્ષણ પરીક્ષાના મુખ્ય દિવસે પરીક્ષાર્થીના નામવાળું મુખ્ય પૃષ્ઠ પરીક્ષા કાર્યાલય દ્વારા પ્રિન્ટ કરીને મોકલવામાં આવે છે. તે મુજબ જ પરીક્ષાર્થીએ પરીક્ષાની શ્રેણી (દા.ત. પ્રારંભ, પ્રવેશ, પરિચય વગેરે) તથા માધ્યમ (ગુજરાતી, હિન્દી, English)માં પરીક્ષા આપવાની રહેશે. તેમાં કોઈપણ જાતનો ફેરફાર કરીને આપેલ પરીક્ષા માન્ય ગણાશે નહિ.
૩. પરીક્ષાર્થીએ પૂર્વકસોટીના પ્રશ્નપત્રની શ્રેણી (પ્રારંભ, પરિચય, પ્રાજ્ઞ-૧ ફક્ત પહેલું....) તથા પરીક્ષાના માધ્યમ (ગુજરાતી, હિન્દી, English) મુજબ જ મુખ્ય પરીક્ષા આપવાની રહેશે. પૂર્વકસોટીની માહિતી મુજબ પરીક્ષા કેન્દ્રના મુખ્ય પરીક્ષા કાર્યકરને અંતિમ યાદી (Final List) મોકલવામાં આવે છે તે મુજબ જ મુખ્ય પરીક્ષા દિવસે પરીક્ષા આપવાની રહેશે. અંતિમ યાદી(Final List)ની વિગતથી જુદી પડતી વિગતવાળી આપેલી પરીક્ષા રદ (કેન્સલ) ગણાશે અને તેવી જવાબવહી તપાસવામાં આવશે નહીં.
૪. મુખ્ય પરીક્ષા દિને વર્ગખંડમાં હાજર રહેલા પ્રત્યેક પરીક્ષાર્થીએ પોતાના નામવાળી જવાબવહી લઈ તથા તેમાં માંગેલી અન્ય વિગત (જન્મ તારીખ, અભ્યાસ) ભરીને મુખ્ય પૃષ્ઠ ઉપર વર્ગ સુપરવાઈઝરની સહી પરીક્ષાર્થીએ ભૂલ્યા વગર કરાવી લેવી. વર્ગ સુપરવાઈઝરની સહી વગરની જવાબવહી રદ (કેન્સલ) ગણાશે અને તે તપાસવામાં આવશે નહીં.
૫. પરીક્ષાર્થી ફક્ત વાદળી કે કાળી શાહીવાળી પેનથી જ ઉત્તરો લખે. પેન્સિલથી, લાલ, લીલી કે અન્ય શાહીથી અથવા એકથી વધારે શાહીથી લખેલા ઉત્તરો માન્ય ગણાશે નહિ.
૬. પ્રશ્નોના જવાબ સૂચના મુજબ આપવા. છેકછાકવાળા જવાબો માન્ય ગણાશે નહીં. અસ્પષ્ટ અને ઉકેલી ન શકાય તેવા જવાબો માન્ય ગણાશે નહિ. એકથી વધારે પ્રકારના જુદા જુદા અક્ષરોવાળી જવાબવહી રદ (કેન્સલ) ગણાશે અને તે તપાસવામાં આવશે નહીં.
૭. પરીક્ષાખંડની બહાર કે અન્ય તમામ પરીક્ષાર્થીઓથી અલગ કે પરીક્ષાના નિયમોનું ઉલ્લંઘન કરીને આપેલી પરીક્ષા માન્ય ગણાશે નહિ.
૮. સત્સંગ શિક્ષણ પરીક્ષા કાર્યાલય, અમદાવાદની પૂર્વ મંજૂરી લીધા સિવાય, મૂળ પરીક્ષાર્થીના બદલે ‘લહિયા’, ‘સબસ્ટીટ્યુટ રાઈટર’ કે ‘અન્ય વ્યક્તિ’ દ્વારા લખાઈને આવેલ પરીક્ષાની જવાબવહી રદ ગણવામાં આવશે.
૯. સત્સંગ શિક્ષણ પરીક્ષા કાર્યાલય, અમદાવાદને અગાઉથી જણાવ્યા વગર રજીસ્ટર્ડ થયેલ પરીક્ષા કેન્દ્રના બદલે અન્ય પરીક્ષા કેન્દ્રમાંથી આપેલી પરીક્ષા રદ (કેન્સલ) ગણાશે અને તેવી જવાબવહી તપાસવામાં આવશે નહીં.
૧૦. સત્સંગ પ્રવેશ, પરિચય, પ્રવીણ તથા સત્સંગ પ્રાજ્ઞ ખંડના બંને પ્રશ્નપત્રમાં રજીસ્ટર્ડ થયેલા પરીક્ષાર્થીઓએ બંને પ્રશ્નપત્રની પરીક્ષા આપવી ફરજિયાત છે. કોઈપણ એક જ પ્રશ્નપત્રની આપેલી પરીક્ષાની જવાબવહી તપાસવામાં આવશે નહિ.
૧૧. મુખ્ય પરીક્ષામાં જવાબવહીમાં વધારાના પાના કે પુરવણી જોડીને તેમાં લખેલા ઉત્તર તપાસવામાં આવશે નહિ.
૧૨. પરીક્ષાખંડમાં પરીક્ષા દરમિયાન કોઈ પણ પરીક્ષાર્થીએ પરીક્ષા સંબંધી કોઈપણ પ્રકારનું સાહિત્ય, મોબાઈલ ફોન તથા ઇલેક્ટ્રોનિક સાધનો જેવાં કે ટેબ્લેટ, લેપટોપ વગેરેનો ઉપયોગ કરવો નહિ તથા પોતાની પાસે રાખવા પણ નહિ.
૧૩. પ્રાજ્ઞ પરીક્ષાનું ફોર્મ ભરતાં પહેલાં નીચેના મુદ્દાઓ ધ્યાનમાં રાખવા.
 - પરીક્ષાર્થી એક જ વર્ષે બંને પ્રશ્નપત્ર આપી શકે છે અથવા પહેલાં વર્ષે પહેલું પ્રશ્નપત્ર અને બીજા વર્ષે બીજું પ્રશ્નપત્ર આપી શકે છે. પહેલાં પ્રશ્નપત્રમાં ઉત્તિર્ણ (પાસ) થયા બાદ જ બીજું પ્રશ્નપત્ર આપી શકાય છે. પ્રાજ્ઞ પરીક્ષામાં ફક્ત પહેલું પ્રશ્નપત્ર અથવા ફક્ત બીજું પ્રશ્નપત્ર આપનારે પાસ થવા માટે તે પેપરમાં ૪૫ ગુણ મેળવવા ફરજિયાત છે.
 - જે પરીક્ષાર્થીએ પ્રાજ્ઞના બંને પ્રશ્નપત્રમાં રજીસ્ટ્રેશન કરાવેલ હોય અને તે પરીક્ષાર્થી કોઈપણ એક પ્રશ્નપત્ર જ આપે અને બીજા પ્રશ્નપત્રમાં ગેરહાજર રહે તો એક જ પ્રશ્નપત્રની આપેલી જવાબવહી તપાસવામાં આવશે નહિ. જે પરીક્ષાર્થીએ પ્રાજ્ઞના બંને પ્રશ્નપત્ર આપ્યાં હોય તેણે પાસ થવા ૮૦ ગુણ મેળવવા પડશે.
 - પ્રાજ્ઞ પરીક્ષા આપતા પરીક્ષાર્થીઓ ખાસ ધ્યાન રાખે કે જે પરીક્ષાર્થીઓ અલગ અલગ વર્ષે પ્રશ્નપત્ર પહેલું અને બીજું આપે છે તેઓએ પ્રથમ પ્રશ્નપત્ર ૪૫ કે તેથી વધુ ગુણે પાસ કર્યા પછી બીજું પ્રશ્નપત્ર વધુમાં વધુ એક જ વર્ષના વિરામ બાદ આપવાનું રહેશે. એકથી વધુ વર્ષની ગેરહાજરી બાદ આપેલું બીજું પ્રશ્નપત્ર માન્ય ગણાશે નહિ. તે પરીક્ષાર્થીએ ફરીથી પ્રાજ્ઞનું પ્રશ્નપત્ર એક અથવા બંને પેપર આપવાના રહેશે.
 - પ્રાજ્ઞ પરીક્ષાના પારિતોષિક વિજેતાની યાદીમાં આવતા પરીક્ષાર્થીઓ પૈકી જેમણે પ્રાજ્ઞના બંને પ્રશ્નપત્ર સાથે એક જ વર્ષે આપ્યા હોય તેમને ૧૦ ટકા ગુણ પ્રશસ્તિરૂપે મળશે અને તેવી રીતે પરીક્ષાર્થી ઈનામ માટે યોગ્ય ગણાશે.
 - નોંધ :- જે પરીક્ષાર્થીઓએ ભારતની પ્રવીણ પરીક્ષા પાસ કરી છે તેવા જ પરીક્ષાર્થીઓ પ્રાજ્ઞ-૧ પરીક્ષા આપી શકશે.
૧૪. અયોગ્ય રજીસ્ટ્રેશન !!! પરિણામ મળશે નહિ !!!

$$[\gamma]$$

.....

.....

૪. હૃદયને વિષે કુટુંબે સહિત અધર્મ આવીને ક્યારે નિવાસ કરે છે ?

$$[\gamma]$$

૪. નિષ્કામી વર્તમાન દેહ કરવા મનને કેવી રીતે વશ કરવું ?

[illegible]

[3]

૨. પંચવિષયરૂપી રોગ ટાળવાનું ઔષધ.

() દષ્ટાંત :

.....

.....

.....

સિદ્ધાંત :

.....

.....

$$[\gamma]$$

૪. ભગવાન રામની સામે યુદ્ધે ચડનાર રાવણના સંગનો વિભિષણે શ્વપચની જેમ ત્યાગ કર્યો.

() સંદર્ભ :

.....

.....

સમજૂતી :

.....

.....

.....

.....

પ્ર. ૫ નીચે આપેલાં અવતરણોની પૂર્તિ કરો. [૬]

૧. એવી રીતે આત્મસુખે કરીને

.....

.....

..... પરાજય થતો નથી.

૨. અને અમારો તો એ જ ખંડન થવા દેવી નહીં.

૩. માટે જેને ભગવાનને એ પ્રીતિનું લક્ષણ છે.

વિભાગ - ૨ : ભગવાન સ્વામિનારાયણ જીવનચરિત્ર ભાગ ૨, ૩ અને ૪ - છટ્ટી આવૃત્તિ, જૂન - ૨૦૧૨

પ્ર. ૬ નીચે આપેલા વિષયોમાંથી કોઈ પણ એક વિષય ઉપર મુદ્દાસર નોંધ લખો. (ત્રીસેક લીટીમાં) [૧૨]

૧. શ્રીહરિના અહિંસક યજ્ઞો (‘જેતલપુરમાં યજ્ઞ’ થી ‘ઉભાણમાં મહાયજ્ઞ’ સુધીના ૪ પ્રસંગો)

૨. રાજવીઓ પર શ્રીહરિનો પ્રભાવ

૩. લાડુદાનમાંથી બ્રહ્માનંદ

[illegible]

૩. શ્રીજીમહારાજે ભાદરામાં કહેલો મૂળજી શર્માનો મહિમા

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

[୧୨]

૫. મહારાજ અઢાર સ્વરૂપ ધારણ કરે છે.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

પ્ર. ૯ નીચે આપેલાં પાત્રોમાંથી કોઈ પણ એક પાત્રના પ્રસંગો વર્ણવી વ્યક્તિત્વનું આલેખન કરો.

[૮]

૧. વિજાપુરનાં વજીબા

૨. મુક્તાનંદ સ્વામી

() પ્રસંગો :

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

વિભાગ - ૩ : બ્રહ્મસ્વરૂપ યોગીજી મહારાજ - સંક્ષિપ્ત જીવનચરિત્ર - ચતુર્થ આવૃત્તિ, એપ્રિલ - ૨૦૧૪
અને સામાન્ય જ્ઞાન નિબંધ

પ્ર. ૧૦ નીચે આપેલા વિષયોમાંથી કોઈ પણ એક વિષય ઉપર મુદ્દાસર નોંધ લખો.

[૧૨]

૧. યોગીજી મહારાજના જીવનમાં પ્રસાદીનાં સ્થાનોનો મહિમા (સોરઠની પંચતીર્થી)

૨. આદર્શ બાળક ઝીણાભાઈ.

૩. જ્ઞાનયજ્ઞની જુગલજોડીનું રાજકોટમાં સુભગ મિલન.

()

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

પ્ર. ૧૧ નીચે આપેલા વિષયોમાંથી કોઈ પણ બે ઉપર પ્રસંગો લખો. (દરેકમાં પાંચેક લીટીના બે પ્રસંગો લખવા)

[૬]

૧. આફ્રિકાની દ્વિતીય યાત્રામાં અનોખા પત્ર અનુભવ.
૨. શાસ્ત્રીજી મહારાજે લીધેલી યોગીજી મહારાજની સંભાળ.
૩. ઝોલામાંથી જાગ્રત કરવાની વિનોદભરી યુક્તિઓ.
૪. યુવકોને દંડવત્ અને 'અખિલ ભારત સાર્થકલ પ્રવાસ'ને પ્રોત્સાહન.

() પ્રસંગ - ૧ :

.....

.....

.....

.....

પ્રસંગ - ૨ :

.....

.....

.....

.....

પ્ર. ૧૨ નીચે આપેલા પ્રસંગોમાંથી કોઈ પણ બે પ્રસંગ વર્ણવી મનન લખો.

[૬]

૧. સ્વામીશ્રી બોલ્યા, 'પ્રમુખસ્વામી છે ને ! મારા કરતાં સવાયું સુખ આપશે !'
૨. અડવાળમાં નારાયણભાઈ પટ્ટણી ઉપર સ્વામીશ્રીની વાત્સલ્યવર્ષા.
૩. માસીબાને ઘેર જમીને આવ્યો.
૪. અફીણના વ્યસનીને કાજે સદ્વાં દુઃખ જાણી જાણી.

() પ્રસંગ :

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

મનન :-

.....

.....

.....

પ્ર. ૧૩ નીચે આપેલા વિષયોમાંથી કોઈ પણ એક ઉપર નિબંધ લખો.

(પાંત્રીસ થી ચાલીસ લીટીમાં)

[୧୫]

૧. ‘સાંભળ બેની હરિ રીઝ્યાની રીતડી’ (સ્વામિનારાયણ પ્રકાશ : જુલાઈ ૨૦૧૫, પા.નં. ૧૬-૨૧)

२. या निशा सर्वभूतानां तस्यां जागर्ति संयमि यस्यां जाग्रति भूतानि सा निशा पश्यतो मुनेः ॥

(स्वामिनारायण प्रकाश : मार्च २०१४, पा.नं. ४-७)

૩. બે સદી પહેલાં જેમણે છડી પોકારી સ્વચ્છતાની (સ્વામિનારાયણ પ્રકાશ : જૂન ૨૦૧૫, પા.નં. ૬-૮)

()

.....

.....

☞ પછીના પૃષ્ઠોમાં ઉપરોક્ત ત્રણેય નિબંધોનું વર્ણન દર્શાવેલ છે.

✱

✱

અગત્યની જાહેરાત તમામ પરીક્ષાર્થીઓ આપણી સંસ્થાની નીચે દર્શાવેલી **website - link** પરથી જૂનાં વર્ષોના પ્રશ્નપત્રો તથા તેના ઉકેલપત્રો નિઃશુલ્ક ડાઉનલોડ કરી શકશે તથા તેની પ્રિન્ટ પણ કાઢી શકશે.

<http://www.baps.org/Satsang-Exams.aspx>

પરીક્ષાર્થી શ્રી,

સસ્નેહ જય શ્રી સ્વામિનારાયણ

સત્સંગ શિક્ષણ પરીક્ષા માર્ચ ૨૦૧૬ના નિબંધોની પૂર્વ તૈયારી માટે

નીચે જણાવેલ માર્ગદર્શન અને સૂચનો ધ્યાનમાં લેવા વિનંતી.

૧. નિબંધ એટલે કોઈ નિશ્ચિત વિષય ઉપર વ્યવસ્થિત, ચિંતનપૂર્વક અને મુદ્દાસરનું લખાણ. સત્સંગ શિક્ષણ પરીક્ષામાં પૂછાતા નિબંધો સામાન્ય જ્ઞાનના આધારે, પરીક્ષાર્થીના દૈનિક જીવનમાં સત્સંગના સદ્વાંચન અને કથા શ્રવણ અને મનન દ્વારા પ્રાપ્ત થયેલ જ્ઞાનની કસોટી કરતા ૩૫ થી ૪૦ લીટીમાં લખવાના હોય છે.
૨. પરીક્ષાર્થીઓની માગણીને માન આપીને આ વર્ષે પ્રી-ટેસ્ટમાં પૂછાનાર નિબંધોના વિષયો અગાઉથી પરીક્ષાર્થીના એકાઉન્ટમાં અપલોડ કરવામાં આવ્યા છે.
૩. પ્રી-ટેસ્ટમાં જે તે પરીક્ષામાં પૂછાનાર નિબંધોના ત્રણે ત્રણ વિષયો આપવામાં આવ્યા છે. માર્ચ ૨૦૧૬ની ફાઈનલ પરીક્ષામાં આ ત્રણ વિષયોમાંથી કોઈપણ એક નિબંધ ચોક્કસપણે પૂછાશે જ. માટે જો આપ આ ત્રણે ત્રણ વિષયો તૈયાર કરશો તો આપ ચોક્કસપણે એક નિબંધ મુખ્ય પરીક્ષામાં ખૂબ જ સારી રીતે લખી શકશો.
૪. આ નિબંધોનું સામાન્ય બંધારણ, લખાણ(મેટર) જૂના ‘સ્વામિનારાયણ પ્રકાશ’માંથી લેવામાં આવે છે.
૫. અહીં આપેલા નિબંધોનું લખાણ કેવળ દિશા સૂચક છે. આ જ લખાણ ગોખીને પરીક્ષામાં લખવાની જરૂર નથી. આથી વિશેષ સારા મુદ્દાઓનું ચિંતન-મનન કરી આપની રીતે પૂર્વ તૈયારી કરીને લખી શકો છો.
૬. ગુજરાતી માધ્યમ (ભાષા) સિવાયના પરીક્ષાર્થીઓ માટે : આ નિબંધોનું મૂળ પ્રકાશન ગુજરાતી ભાષામાં જ હોવાથી તેનું શબ્દશઃ ભાષાંતર ન કરતાં, તેનો ભાવાર્થ સમજીને પરીક્ષાર્થીએ પોતાની રીતે સમજીને તૈયારી કરવાની રહેશે. પરીક્ષા કાર્યાલય અંગ્રેજી કે હિન્દી ભાષામાં આ નિબંધોનું ભાષાંતર આપી નહિ શકે. તેથી ભાષાંતર કરવા અંગેનો પત્રવ્યવહાર કે ઈ-મેલ પણ પરીક્ષા કાર્યાલયને કરશો નહિ તેવી નમ્ર વિનંતી છે.
૭. ગુજરાતી ભાષા વાંચી, લખી કે બોલી ન શકતા હોય તેવા પરીક્ષાર્થીઓએ માતા-પિતા, વડીલો કે અન્ય સ્વજનો-સ્નેહીઓ પાસે વંચાવીને નિબંધનો ભાવાર્થ સમજી પોતાની રીતે, પોતાના શબ્દોમાં લખીને તૈયારી કરવાની રહેશે.
૮. One essay from the list of essays will be asked in the Final Examination of March-2016.

સત્સંગ પ્રાશ-૨

નિબંધ - ૧

‘સાંભળ બેની હરિ રીઝયાની રીતડી’

‘Sambhal beni Hari rizyani ritdi’

‘સાંભળ બેની હરિ રીઝયાની રીતડી,
મોહનવરને માન સંગાથે વેર જો...’

સદ્ગુરુ મુક્તાનંદ સ્વામીના આ શબ્દો વિચારવા જેવા છે. આ કીર્તનમાં મુક્તાનંદ સ્વામી આપણા પર ભગવાન કેવી રીતે રાજી થાય એની રીત બતાવે છે. અહીં તેઓ માન એટલે કે અહંકાર મૂકવાની વાત કરે છે. આ વાત જીવમાં દૃઢ કરીએ તો ભગવાન રાજી થાય. આપણને ગમે એ વાત નથી રાખવાની, પણ ભગવાન અને સત્પુરુષને ગમે છે એ વાત રાખવાની છે અને એમને નથી ગમતી એ વાત મૂકવાની છે.

આપણને તો આ દુનિયામાં ઘણી વસ્તુ ગમે છે. આપણને આપણા સ્વભાવો પણ ગમે છે. પણ ભગવાન અને સત્પુરુષને એ સ્વભાવ ગમતા નથી. એ મૂકે તેના પર એ રાજી થઈ જાય છે ! એટલે તેમણે લખ્યું : ‘સાંભળ બેની હરિ રીઝયાની રીતડી...’

આ વાત આપણે બરાબર સમજ્યા હોઈએ તો જીવનમાં એકદમ શાંતિ રહે. સત્સંગમાં આવ્યા પછી ક્યારેક સ્વભાવને લઈને કે મનધાર્યું કરવાની પ્રકૃતિને લઈને એકબીજા સાથે ઘર્ષણ થાય છે, અને આપણે અહીં ભગવાનને રાજી કરવા આવ્યા છીએ - એ વિચારમાં ડગમગાટ થઈ જાય છે.

પણ મુક્તાનંદ સ્વામી આપણને તેનું અનુસંધાન આપે છે. આ વાત જીવનમાં ઉતારી એ પ્રમાણે તેઓ વર્ત્યા, એટલે અનુભવથી તેઓ સમજાવે છે કે ભગવાનને રાજી કરવા હોય તો એમને માન ગમતું જ નથી, માન મૂકો.

યોગીજી મહારાજ ઘણી વખત કહેતા કે ‘માન એક ને એને લેવાવાળા આપણે અનેક.’ નાનાં-મોટાં માણસો અને પશુઓને પણ માન જોઈએ છે. બળદને પણ ‘બાપો-બાપો’ કરે તો કેટલુંય હળ ખેંચી નાંખે.

એક કુંભારભગત હતા. એ એક વખત પોતાના ગધેડા પર લક્ષ્મીનારાયણની મૂર્તિ લઈને બીજે ગામ જતા હતા. વચ્ચે એક ગામ આવ્યું ત્યારે ગધેડો ઊભો રહી ગયો. આગળ ચાલવા કુંભારે ગધેડાને ડફણું માર્યું, પણ એ તો બરાબર પગ ખોડીને ઊભો જ રહ્યો. ત્યાંથી ખસે જ નહીં. કારણ ? એને એમ કે અહીં લોકો મને પગે લાગે છે ! પણ એને ખબર નહોતી કે લોકો એને પગે નહોતા લાગતા, પણ એની પીઠ પર ભગવાનની મૂર્તિ હતી એને પગે લાગતા હતા ! એમ ગધેડાનેય માન આવી ગયું !

ગધેડાનેય માન આવતું હોય, તો માણસની શી વાત કરવી ? !

એટલે મુક્તાનંદ સ્વામી કહે છે કે કોઈ પ્રકારનું માન રાખવું નહીં. ભગવાન સ્વામિનારાયણે વચનામૃતમાં ચાર પ્રકારનાં માન બતાવ્યાં છે : કુળનું માન, સત્તા અને સંપત્તિનું માન, રૂપનું માન અને વિદ્વત્તાનું માન.

એકવાર અમે પીપલગ ગયા હતા. ત્યાં ચાલુ સભામાં અચાનક એક બીજા મહાત્મા પણ પધાર્યા. એ મોટા પંડિત, વિદ્વાન ને કથાકાર હતા. પણ સભામાં અચાનક આવ્યા હતા, એટલે એમનું આસન નહોતું. ‘મારું આસન નથી ?’ એમ કહીને ત્યાંથી જતા રહ્યા.

આપણે તો ગુણાતીત વંશના છીએ. ગુણાતીતની મોટપ આસનથી થોડી હોય ? આપણી સંસ્થામાં શાસ્ત્રીજી મહારાજ અને

યોગીજી મહારાજે એવું ક્યું છે કે કોઠારી, ભંડારી કે મહંત કે ગમે તે હોય પણ કોઈને એવા આસનની અપેક્ષા રહી નથી. એ આનંદની વાત છે. જ્યારે જ્યાં બેસવાનું મળે ત્યાં બેસીને નિર્વાહ કરી લે.

ગુણાતીતાનંદ સ્વામીએ પહેલેથી જ કહ્યું છે કે ‘અમારે તો કયરો-પૂજો વાળે, સેવા કરે એ મહંત’. શાસ્ત્રીજી મહારાજ એટલા મહાન હતા તોય નાનામાં નાની સેવા કરતા ને યોગીજી મહારાજ પણ નાનામાં નાની સેવા કરતા. એમની જેમ આપણે પણ માનની ઈચ્છા રાખવાની નથી. ‘ત્યાગે સો આગે...’ માનની ઈચ્છાનો ત્યાગ રાખીશું તો બધાને આપણા પર પ્રેમ થશે. પણ માન ઈચ્છીશું તો બધી રીતે દુઃખને પાત્ર થઈશું ને હેરાન થઈશું. માનને કારણે સત્સંગ પણ છોડી દેવાનું મન થશે.

શ્રીજીમહારાજના સમયમાં માનને કારણે નિર્વિકલ્પાનંદ સત્સંગ છોડીને જતા રહ્યા. પૂર્ણાનંદ સ્વામી મોટા કવિ હતા, પણ માનને કારણે સત્સંગ છોડીને જતા રહ્યા.

ભગવાન સ્વામિનારાયણે વચનામૃત ગઢડા પ્રથમ પ્રકરણ ૭૬માં કહ્યું છે કે ‘કોધી, ઈર્ષ્યાવાળો, કપટી અને માની એ અમને ન ગમે.’

ભગવાનને માની માણસો ગમતા નથી. એટલે સૌએ પોતાનું નિરીક્ષણ કરવાનું છે. બીજાનું જોવાનું નથી. પોતાના સ્વભાવ ખાલી જોવાના એટલું જ નહીં, એ સ્વભાવ કાઢવાના છે. કોધ હોય તો કોધ કાઢવો છે. ઈર્ષ્યા હોય તો ઈર્ષ્યા કાઢવી છે. કપટ પણ કાઢવું છે. ભગવાનને નથી ગમતું એ નથી જ કરવું – એવી દૃઢતા કરવાની છે.

ક્યારેક આવું બોલીએ છીએ ખરા, વાંચીએ પણ ખરા પણ લક્ષ્ય બનાવ્યું નથી. લક્ષ્ય થાય તો કોઈ વઢી જાય તોય વાંધો ન આવે.

એ માટે આત્મદષ્ટિ કેળવવી જોઈએ. કોઈ કંઈ કહી જાય તો સ્વામિનારાયણ સ્વામિનારાયણ કરીને આત્મવિચાર કરવો. ‘હું આત્મા છું, મારે નાત-જાત નથી. કુટુંબ-પરિવાર નથી. હું કુળવાન, પંડિત કે વિદ્વાન નથી. મારે કોઈ પ્રકારનું રૂપ નથી. હું તો ભગવાનનો સેવક-દાસ છું.’ એ વિચાર દૃઢ કરીએ તો માન આપણામાં પેસવા જ ન આવે.

એમ આત્મવિચાર કરીને માન-કોધ-લોભના સ્વભાવ મૂકવા. શું કરવા આવ્યા છીએ એનું અનુસંધાન રાખીને પ્રવૃત્તિ કરવી.

શાસ્ત્રીજી મહારાજ અને યોગીજી મહારાજે પ્રવૃત્તિ જબરજસ્ત કરી. મંદિરોનાં બાંધકામ, કથાવાર્તા, ભજન- કીર્તન બધું ક્યું છે, પણ એમની સાધુતા અને દષ્ટિમાં કોઈ દિવસ ફેરફાર થયો નથી. જોકે એ તો સ્વયંસિદ્ધ પુરુષો હતા. પણ આપણને શિખવાડે છે કે તમે અંતર્દષ્ટિ ભૂલો નહીં. ‘આપણે આત્મા છીએ, અક્ષર છીએ, બ્રહ્મ છીએ.’ એ અંતર્દષ્ટિ. આપણે એના મારગે ચાલવું છે. ‘એની રીતે રીત આપણી રે, બીજી રીતે બાધ...’ પાંચસો પરમહંસો અને આપણા ગુરુઓ જે માર્ગે ચાલ્યા છે એ માર્ગે ચાલવું છે.

એટલે પહેલાંમાં પહેલું માન ટાળવાની વાત છે. કારણ કે બધા દોષનું કારણ માન છે. માનમાંથી ઈર્ષ્યા, દ્વેષ, કોધ થાય છે. કથા કરે, કીર્તન કરે, ભજન કરે પણ ‘આ દેહ તે હું નથી’ એ અનુસંધાન નથી રહેતું, એટલે માન નડે છે. એટલે કથા નિષ્ફળ જાય છે, ભજન કરેલું નિષ્ફળ જાય છે, ને સત્સંગ છૂટી જાય છે.

‘સાધન સર્વે માન બગાડે પળ વિષે...’

કથા કરી, તપ કર્યું, વૈરાગ્ય કર્યો, ભક્તિ કરી, સેવા કરી, નાનાં-મોટાં અનેક કાર્યો કર્યા, પણ એમાં માન ભળ્યું છે? તો કરેલું બધું ફોગટ થઈ ગયું. જીવાખાયરે સેવા તો ખૂબ કરી હતી, પણ માન આવી ગયું, તેમાંથી ઈર્ષ્યા આવી, અને બધું ફોગટ થઈ ગયું. મછિયાવાનાં રાણી ફઈબાને પણ માન આવ્યું તો કરેલું બધું નકામું ગયું. આવા અનેક દાખલા બન્યા છે. માન જેવા સ્વભાવોને લીધે સારા સારા ભક્તોને પણ વિઘ્ન આવ્યું છે અને અંતે તે સત્સંગ છોડી જતા રહ્યા છે. સત્સંગ દિવ્ય છે, ભગવાન દિવ્ય છે, સંત દિવ્ય છે, પણ આપણામાં જ ખામી છે, એટલે આપણે તેમાં દોષ કાઢીએ છીએ.

માન ઝેર જેવું છે. ૪૦ મણનો દૂધપાક હોય, સુરતી દૂધપાક ! બદામ-ચારોળી નાંખેલી હોય પણ તેમાં જરાક સાપની ઝેરી લાળ પડે, તો એ બધો દૂધપાક ઝેર થઈ જાય. જે ખાય એના પ્રાણ જાય. બીજાં પ્રાણી ખાય તો એય મરી જાય. એવા દૂધપાકને ભોંયમાં દાટી દેવો પડે. માનનું એવું છે, ગમે તેટલાં સાધન કર્યાં હોય પણ તેમાં માન ભળે તો તે બધાં સાધન ઝેર જેવાં થઈ જાય. અલૈયા ખાયરે બે હજાર માણસને સત્સંગ કરાવ્યો હતો. કેવી ભક્તિ કરી ! પણ માનને કારણે બધું ઝેર થઈ ગયું. એવા કેટલાય આગળ પડતી સેવા કરનારા અને ભક્તિ કરનારા પણ ગયા. કારણ કે એમને માન નડી ગયું, ઈર્ષ્યા નડી ગઈ, કોધ નડી ગયો. એટલે માન ટાળવા ઉપર ખૂબ ધ્યાન રાખો. આપણે આધ્યાત્મિક માર્ગે ચાલ્યા છીએ તો આપણામાંથી માન કાઢવું

જ છે. એટલે મુક્તાનંદ સ્વામી કહે છે :

‘દાસી થઈ રહેજે તું દીનદયાળની, નીચી ટેલ મળે તો માને ભાગ્ય જો;
ભવબ્રહ્માદિકને નિશ્ચે મળતી નથી, પુરુષોત્તમ પાસે બેઠવાની જાગ્ય જો...’

માન ટાળવું હોય તો ભગવાનના દાસના દાસ થઈને રહેવું પડે. એ માટે મંદિરમાં નીચી ટેલ એટલે કે નીચી સેવા મળે, વાસણ ઊટકવાની સેવા મળે, જાજરું સાફ કરવાની સેવા મળે, તો એ કરીને માન ટાળવાનું છે. યોગીજી મહારાજે બધા પાસે એવી નીચી ટેલ કરાવી છે. વૈદિક સમયમાં ગુરુકુળમાં વિદ્યાર્થીઓ ભણવા જતા તો ગુરુ તેમની પાસે લાકડાં વિણાવે, છાણાં થપાવે, પાણી ભરાવે. રાજાના કુંવર હોય તો એણેય એ જ કરવાનું. માન મૂકે તો જ વિદ્યા આવે ! અટંટ રહે તો ક્યાંથી વિદ્યા આવે ?

ગુરુની પ્રસન્નતા મેળવવી છે ? ભગવાનની પ્રસન્નતા મેળવવી છે ? તો આમ નીચી ટેલ કરતાં શીખવું પડે. સેવા કરવાથી નિર્માનિતા આવે. તેમાંથી બ્રહ્મવિદ્યા આવે. આ સત્સંગ તો બ્રહ્મવિદ્યાની કોલેજ છે. યોગીજી મહારાજે આ બ્રહ્મવિદ્યાની કોલેજમાં સૌને પહેલાંમાં પહેલું માન મુકાવ્યું. સ્વભાવ મૂકો, દોષ મૂકો, તો બ્રહ્મવિદ્યા આવશે. જેમણે જેમણે એ મૂક્યું એમના પર સ્વામીનો રાજીપો થયો છે. આજે એમના અંતરમાં એનો આનંદ-કેફ છે કે નીચી ટેલ કરાવીને સ્વામીએ બહુ મોટી પ્રાપ્તિ આપી.

મંદિરમાં કચરો વાળવાની, ચોકા કરવાની, વાસણ ઊટકવાની, એવી નીચી ટેલ કે નાની સેવા મળે ત્યારે પોતાનાં મોટાં ભાગ્ય સમજવાં કે અહોહોહો, આવી નીચી ટેલ મને મળી ! કૃષ્ણ ભગવાને પણ હરિભક્તોનાં એકાં પતરાવળાં ઉપાડીને નીચી ટેલ કરી છે. ભગવાનને નીચી સેવા કરવામાં કંઈ વાંધો નથી આવતો, તો આપણને શા માટે વાંધો આવે ? માટે નાનામાં નાની સેવા કરવામાં પણ પોતાનાં મોટાં ભાગ્ય માનવાં. તો માન ટળે.

એ માટે એ પ્રાપ્તિનો મહિમા સમજવો પડે.

નિષ્કુળાનંદ સ્વામીએ કહ્યું કે,

‘ભાગ્ય જાગ્યાં રે આજ જાણવાં, કોટિ થયાં કલ્યાણ...’

આપણાં ભાગ્ય ઊઘડ્યાં છે. કારણ ? કારણ કે આપણને પરબ્રહ્મ પુરુષોત્તમ ભગવાન સહજાનંદ સ્વામી ને એમના ધારક સંત યોગીજી મહારાજ મળ્યા છે. હવે તો ‘મારાં બહુ મોટાં ભાગ્ય ! મને બહુ મોટો લાભ થઈ ગયો !’ એમ આપણને કેફ રહેવો જોઈએ. શાસ્ત્રીજી મહારાજે કહ્યું કે યોગીજી મહારાજ જેવા સંત અનંત કોટિ બ્રહ્માંડમાં નથી. અનેક વિદ્વાનોએ પણ કહ્યું કે ‘યોગી તે યોગી. એસા યોગી કોઈ દૂસરા નહીં હો સકતા.’

આમ છતાં બીજું શોધવા જઈએ તો એ અજ્ઞાન છે. મૂકો ને પડતું, આ મળ્યા છે એનાથી આગળ બીજું કંઈ છે નહીં, જોવા જેવા આ સંત જ છે. બીજું કાંઈ છે નહીં ! છતાં કેટલાકને બીજા ઉમળકા આવે છે. સત્સંગમાં એક મહાત્મા એવા હતા. બીજે શોધવામાં ને શોધવામાં એ જતા રહ્યા અને યોગીજી મહારાજનો લાભ લઈ શક્યા નહીં. એટલે આપણને જે વાત મળી છે, જેનું શાસ્ત્રીજી મહારાજે પ્રમાણ કર્યું છે, અને આપણે નજરે જોયા છે, અનેક બુદ્ધિશાળીઓ પણ એમનો અપાર મહિમા કહે છે, છતાં બીજે ફાંફાં મારીએ, એ કેટલું અજ્ઞાન છે ! જગતનાં બુદ્ધિશાળી મહાનુભાવોએ પણ માટે યોગીજી મહારાજ માટે કેવો અદ્ભુત અભિપ્રાય આપ્યો છે ! તો પછી બીજે ફાંફાં મારવાની જરૂર શી ? આપણને જે મળ્યાં છે એ સર્વોપરી છે - એમ મહિમા દઢ કરીને નીચી ટેલ મળે તો પોતાનાં ભાગ્ય માનવાં.

આપણને યોગીજી મહારાજ મળ્યા, એમણે આપણને આ સેવા આપી છે, એમણે આપણને આ આધ્યાત્મિક માર્ગે લીધાં છે. એટલે ખરેખર આપણાં બહુ મોટાં ભાગ્ય છે. એમણે આપણને મહા દુઃખમાંથી ઉગાર્યા, ભયંકરમાં ભયંકર દુઃખમાંથી ઉગાર્યા, અનંત જન્મોનાં દુઃખ કાપીને આપણને સુખી કર્યા છે. એની દઢતા આપણા જીવમાં હોવી જોઈએ.

એમણે આવી અપાર દયા કરીને આપણને સ્વીકાર્યા છે, તો હવે આપણે પણ એવો નિશ્ચય કરવો કે એમને રાજી કરવા જ છે. ગમે તે દુઃખ આવે, સુખ આવે, કોઈપણ મુશ્કેલી આવે, કોઈપણ જાતના પ્રહાર થાય, તો પણ આપણે એમને રાજી કરવા છે. એમના આશીર્વાદ ને દૃષ્ટિથી આપણું કામ થવાનું જ છે, એ વાત પણ નક્કી જ છે.

આપણને દઢ વિશ્વાસ હોવો જોઈએ કે ભગવાન આપણું બધું કાર્ય કરવાના જ છે. યોગીજી મહારાજની દૃષ્ટિમાં આપણે આવ્યા છીએ એટલે ગમે ત્યારે આપણું કામ થઈ જશે એ પણ હકીકત છે. તેથી હવે એવો વિશ્વાસ ને શ્રદ્ધા-દઢતા રાખીને પોતાનાં મોટાં ભાગ્ય માનવાં. યોગીજી મહારાજ ઘણીવાર બોલતા કે ‘આપણાં તુલ્ય બીજા ભાગ્યશાળી માનો એ જ મોટી

ભૂલ !' બીજા સહુ કરતાં આપણે અનંતગણા ભાગ્યશાળી છીએ. જન્મમરણનાં દુઃખથી ઉગારી અને ભગવાનની સાંનિધ્યમાં મૂકનારા સત્પુરુષ મળ્યા છે - એ સામાન્ય વાત નથી.

છતાંય કેટલાકનાં મનમાં અસંતોષ રહે કે આપણે હજુ કંઈક કરવાનું બાકી છે, જોવાનું બાકી છે, પામવાનું બાકી છે. પણ બધું જ યોગીજી મહારાજમાં મળ્યા તેમાં આવી ગયું. ભગવાન શ્રીજીમહારાજ મળી ગયા, તેમાં અનંત મુક્તો આવી ગયા, અનંત દેવદેવતા આવી ગયા. હવે આપણે બીજે ક્યાંય જવાનું છે નહીં. જીવમાં આ દૃઢતા બરાબર થવી જોઈએ.

મુક્તાનંદ સ્વામી આ કીર્તનમાં ભગવાનને રાજી કરવાની રીત બતાવે છે : પહેલું માન ટાળો અને દાસત્વભાવ મેળવો. માન જાય એટલે દાસત્વ આવી જ જાય. ઉદ્ભવજીએ ગોપીઓની ચરણરજ ઊડીને પોતાના માથા પર પડે એ માટે તુચ્છ ઘાસ-વેલનો અવતાર આવે એવું માગ્યું. આવો મહિમા હોય તો માન આવે ?

ભગવાનનો મહિમા દૃઢ થાય ત્યારે માન નીકળી જાય અને સુખી થઈ જવાય.

મુક્તાનંદ સ્વામી એટલે જ તો કહે છે :

‘ભવ બ્રહ્માદિકને નિશ્ચે મળતી નથી, પુરુષોત્તમ પાસે બેઠવાની જાગ્ય જો...’

ભવ-બ્રહ્મા કેટલા સમર્થ દેવો છે ! આ આખું બ્રહ્માંડ ચલાવે છે ને ડહુન સો પહુન કરે છે. એક ઉત્પત્તિ કરે ને એક નાશ કર્યા કરે ! એવા દેવતાઓ કરતાં પણ આપણે ભાગ્યશાળી છીએ. જો આપણને સમજાય તો ! આપણે કોઈને કહેવા જઈએ તો કોઈનું ઘર જાય કે તમે શું વાત કરો છો !? પણ આ હકીકત વાત છે. કારણ કે આપણને તો શ્રીજીમહારાજનો સાક્ષાત્ સંબંધ થયો છે. એમાં કંઈ ફેરફાર નથી. એટલું જ સમજાઈ જાય તો બીજું કંઈ સમજવાની જરૂર નથી.

એકવાર મુક્તાનંદ સ્વામીને શ્રીજીમહારાજે કહ્યું કે ‘અમારે વાત કરવી છે ને ટીમણ કરવાં છે.’ તે પછી મુક્તાનંદ સ્વામીને કહે, ‘એટલું જ સમજવાનું છે કે આ અક્ષરધામમાંથી આવેલ સર્વોપરી ભગવાન છે. એ અક્ષરધામની મૂર્તિ અને આ મૂર્તિમાં કંઈ જ ફેરફાર નથી. અહીં તમને એ મૂર્તિનો લાભ મળ્યો છે અને અક્ષરધામનાં મુક્તોને લાભ છે, અવાંતર બીજા કોઈને એ લાભ છે જ નહીં.’ પછી ટીમણ કરવાની વાત કરી. આપણે ટીમણ પહેલાં કર્યા ને પછી વાત સમજ્યા !

ટૂંકમાં, એટલું જ સમજવાનું કે અવાંતર કોઈને કંઈ લાભ નથી. એટલે ભવ-બ્રહ્માને આ સેવા કે પ્રાપ્તિ નિશ્ચે મળતી નથી એ હકીકત વસ્તુ છે. આ વાત મગજમાં બેસે તો માન ન આવે ને સહેજે દાસભાવ રહે.

ગુણાતીતાનંદ સ્વામીના શિષ્ય ભગવાનદાસ માળિયા- હાટીનામાં આંબાવાડીયામાં સેવા કરવા રહ્યા હતા. એનાં દર્શન કરવા ભવ-બ્રહ્માદિક આવ્યા ને કહે અમારે ગુણાતીતાનંદ સ્વામીનાં દર્શન કરવાં છે. ભગવાનદાસ કહે : ‘તમે તો દેવ કહેવાઓ. એટલે તમે ઊડી શકો. અમે કેવી રીતે જઈએ ?’ ત્યારે દેવો કહે અમારી સાથે બેસી જાવ. પછી ભગવાનદાસ એમની સાથે વિમાનમાં જૂનાગઢના ચોકમાં ઊતર્યા ને ગુણાતીતાનંદ સ્વામીને કહ્યું કે ‘સ્વામી, આ દેવતાઓને દર્શન આપો.’

એમ દેવોને દર્શન થઈ ગયાં, પણ નજીક આવવાનું તો મળ્યું નહીં. અને આપણે તો એવા ગુણાતીત સત્પુરુષ યોગીજી મહારાજની સાથે હળ્યા-મળ્યા-બેઠા, થાપા ખાધા, પ્રસાદ ખાધો ને અનેક પ્રકારનો લાભ લીધો. માટે સાચે જ આપણે મહાભાગ્યશાળી છીએ. હવે તો પૂર્ણકામ થઈ ગયા. પણ આપણને સમજાતું નથી.

જો કે અધૂરું મનાય છે તે એટલા માટે કે આપણે આગળ વધવા પ્રયત્ન કરીએ. પણ પ્રાપ્તિ, લાભ કે અક્ષરધામમાં જવામાં કંઈ અધૂરું નથી. ગમે ત્યાં હોઈશું તોય મહારાજની સેવામાં બેસાડી દેશે એ હકીકત વસ્તુ છે. કારણ કે એવા બળિયા પુરુષ, સમર્થ પુરુષ મળ્યા છે. એ કંઈ આપણને ભૂલી જતા નથી ને ભૂલવાના પણ નથી. એટલે એ બધા કરતાં આપણે અધિક પ્રાપ્તિ છે.

મુક્તાનંદ સ્વામી કીર્તનમાં આગળ કહે છે :

‘પ્રીતિ કરે પુરુષોત્તમ સાથે નિત્ય નવી...’

ભગવાન અને સત્પુરુષમાં આપણી પ્રીતિ નિત્ય નવીન થવી જોઈએ. યોગીજી મહારાજ ઠાકોરજીનાં દર્શન કરે ત્યારે એમને દરરોજ નવીનતા લાગે ! ‘અહોહો શું મહારાજનાં વાઘા... !’ એવી નવીનતા બધાને નથી રહેતી. કાલે જોયા હતા એવાં ને એવાં જ આજે છે, એમ લાગે છે. પણ અત્યારે ખાધું તેમાં નવીનતા લાગી કે નહીં ? કેટલીય વખત આવું ખાધું હશે, તોય અત્યારે નવીનતા ! લૌકિક મનગમતી વસ્તુમાં અહોહો થઈ જાય છે, એમ આ ભગવાન છે એમાં પણ દરરોજ નવીનતા લાગવી જોઈએ. બૈરાં-છોકરાં, કુટુંબ-પરિવારમાં જેની જેની સાથે પ્રીતિ છે એને નવીન લાગ્યા કરે. છોકરો એનો એ હોય તોય છતાંય નવીન લાગે. રમાડે, ગાલે હાથ ફેરવે, મોઢે હાથ ફેરવે, પણ એનો એ છે તોય એમાં નવીનતા લાગે. કોઈને કોઈ સ્ત્રીમાં

આસક્તિ હોય તો એની સામું સતત જોયા જ કરે. દરરોજ ને દરરોજ એમાં એને નવું જ લાગે. પણ એમાં નવું શું છે ? મહેલું ચામડું છે ! પણ તોય એ નવીન નવીન લાગ્યા કરે.

એ લૌકિક વસ્તુઓમાં પ્રીતિ હોય તો એમાં રોજ નવીનતા જ લાગે છે, જ્યારે આપણે તો ભગવાનની વાત કરીએ છીએ ! જેમાં કંઈ બગાડ નથી, વિકૃતિ નથી, માયાનો ભાગ નથી. એકદમ દિવ્ય મૂર્તિ છે. સાકરનું નાળિયેર છે. એમાં જ્યાં જુઓ ત્યાં રસ જ આવે, એવું દિવ્ય સ્વરૂપ છે. છતાં એમાં પ્રીતિ કરવામાં અઘરું પડે છે.

કારણ કે આપણા જેવો આકાર દેખાય છે. જો દષ્ટિ દિવ્ય થઈ જાય તો પ્રીતિ થઈ જાય.

મુક્તાનંદ સ્વામી કીર્તનમાં છેલ્લે કહે છે :

‘દાઝીશ મા દેખી કે’નું સન્માન જો...’

એટલે કે બીજાનું સન્માન દેખી દાઝીશ નહીં. બીજાએ સારી પ્રગતિ કરી, સારી સેવા કરી, ભક્તિ કરી, કથાવાર્તા કરી કે કોઈપણ કાર્ય કર્યું હોય અને એમાં એનું સન્માન થાય તો તેમાં ઈર્ષ્યાથી દાઝવાની જરૂર નથી. એમાં આપણે આનંદ પામવાનો છે. આપણા ઈષ્ટદેવ, આપણા ગુરુના આશીર્વાદથી એનું માહાત્મ્ય વધ્યું છે તો રાજી થવું જોઈએ. પણ ના, ‘એનું સન્માન કેમ થયું, આપણું કેમ ન થયું ?’ આવો ભાવ આવી જાય તે માનને કારણે આવે છે.

મુક્તાનંદ સ્વામીને સ્વામિનારાયણ ભગવાને જરા વધુ આદર આપ્યો તો નિર્વિકલ્પાનંદ ઊપડી ગયા ! ‘એને વધારે માન આપ્યું ને મને ઓછું આપ્યું ?’ એવું માનીને દાઝવાની જરૂર નથી. એવું થશે તો કોઈને હલકા પાડવાનો વિચાર આવશે, કોઈના પગ ખેંચવાનો વિચાર આવશે. ‘જોઈ લઈશ ને ફલાણું કરી લઈશ...’ એમ હલકા પાડવા પ્રયત્ન કરે એ ભગવાનને સમજ્યા જ નથી. ભગવાનને આ બધી વસ્તુ ગમતી નથી. ઈર્ષ્યા કરવી તો નારદના જેવી. આપણે એવું શીખવા પ્રયત્ન કરવો. બીજાની પ્રગતિ જોઈને રાજી થવું. આપણા ઈષ્ટદેવના ગુણગાન ગાતા હોય, એ જોઈ રાજી થવું.

છેલ્લી પંક્તિમાં મુક્તાનંદ સ્વામી કહે છે :

‘મુક્તાનંદના નાથ મગન થઈ સેવજો...’

મુક્તાનંદ સ્વામીના નાથ કોણ ?

ભગવાન સ્વામિનારાયણ. એને મગન થઈ સેવજો. એટલે કે બહુ રાજી થઈ, ઉલ્લાસથી એમની ભગવાનની સેવા કરજ્યો. માન મૂકીને, નીચી ટેલ કરીને, બીજાનું સન્માન જોઈને રાજી થઈને સેવા કરીએ તો એ રાજી થાય. ‘આ માથે આવી પડ્યું તે કરવું પડશે’ એવું માનીને નહીં, પરંતુ ઉલ્લાસથી સેવા કરીએ તો રાજીપો થાય. એમ ન માનીએ તો એ સેવા નહીં, વેઠ થઈ ગઈ.

મહિમાથી કાર્ય કરીએ તો એ ભક્તિરૂપ થાય. ‘અહોહો ! આ સેવા મને મળી !’ એમ આનંદથી ને ઉલ્લાસથી સેવા કરીએ તો એ સેવા કરી કહેવાય. પણ ‘આ ઉપાધિ ક્યાં સુધી રહેશે ? ક્યાં સુધી આ ખેંચવું પડશે ?’ એમ માનીએ તો એ લોચા માર્યા, એ સેવાને બદલે વેઠ થઈ ગઈ. એમ નહીં, બહુ મહિમા અને આનંદથી સેવા કરવાની છે. તો શ્રીજીમહારાજ રાજી થઈ જાય.

મુક્તાનંદ સ્વામીએ આ કીર્તનમાં ભગવાનને રાજી કરવાની જે રીત બતાવી છે એ રીત અપનાવીએ, જીવનમાં ઉતારીએ, એને નિરંતર તાજી ને તાજી રાખીએ, તો ભગવાન રાજી રાજી અને રાજી થઈ જાય, અને આપણે સુખિયા થઈ જઈએ !

પરમ પૂજ્ય પ્રમુખસ્વામી મહારાજ ◆

या निशा सर्वभूतानां तस्यां जागर्ति संयमि यस्यां जाग्रति भूतानि
सा निशा पश्यतो मुने ॥

**‘Ya nisha sarvabhutanam tasya jagarati
sayami yasya jagrati bhutani sa nisha
pashyato mune’**

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ અર્જુનને કહે છે -

યા નિશા સર્વભૂતાનાં તસ્યાં જાગર્તિ સંયમી ।

યસ્યાં જાગ્રતિ ભૂતાનિ સા નિશા પશ્યતો મુને: ॥ (ગીતા ૨/૬૮)

રાત્રી અને જાગરણનો આધાર લઈ શ્રીકૃષ્ણ અહીં સ્થિતપ્રજ્ઞની મહાનતા સમજાવે છે. જાગરણ શબ્દ દ્વારા અહીં સામાન્ય માનવીઓ અને સંયમી પુરુષની જીવનશૈલીનો ભેદ ઉજાગર થયો છે. કેવળ જાગતા રહેવું અગત્યનું નથી. ક્યાં જાગીએ છીએ. શા માટે જાગીએ છીએ અને કેવી રીતે જાગીએ છીએ તે અગત્યનું છે. ભગવદ્ગીતા આપણને સાચા જાગરણની દિશા ચીંધે છે.

જાગૃતિ એટલે સમજદારી પૂર્વક કાર્યરત રહેવું. વિદ્યાર્થી સમજદારી પૂર્વક અભ્યાસમાં મંડ્યો રહે તો તે જાગૃત વિદ્યાર્થી કહેવાય. માતા-પિતા સમજદારી પૂર્વક પોતાનાં બાળકોના વિકાસ માટે પ્રયત્નરત રહે તો તે જાગૃત માતા-પિતા કહેવાય. તેમ સ્થિતપ્રજ્ઞ પુરુષ સદા જાગૃત હોય છે. તેઓ સમજદાર યોગીની ભૂમિકા સર કરી ચૂક્યા હોય છે. ઈન્દ્રિયનો સંયમ, મનનો નિગ્રહ, બ્રહ્મભાવની દૃઢતા અને પરબ્રહ્મની ભક્તિ-ઉપાસના ઇત્યાદિ તેમની આધ્યાત્મિક યોગસાધના છે. માયિક વાસનાથી બંધાયેલો માનવી ક્યારેય આવા સાધનામાર્ગને પસંદ કરતો નથી. તે આ માર્ગને ખોટો માર્ગ સમજે છે. તેને ભોગમાર્ગ સાચો મનાય છે. અને પછી તે માર્ગે ખબડદાર થઈને દોટ મૂકે છે.

ભગવદ્ગીતા આ બે પ્રકારનાં વિરોધી વલણોને નિદ્રા અને જાગરણનાં રૂપકો દ્વારા સમજાવે છે. સ્થિતપ્રજ્ઞ સત્પુરુષો અધ્યાત્મમાર્ગે જાગ્રત છે, જ્યાં ચંચલચિત્ત વિષયવાસનાથી ભરેલા મનુષ્યો નિદ્રાવશ થાય છે. એ જ રીતે વિષયવાસનાથી ઘેરાયેલા મનુષ્યો વિષયભોગ ભોગવવામાં જાગ્રત છે, જ્યાં સ્થિતપ્રજ્ઞ સત્પુરુષો નિદ્રા ગ્રહણ કરે છે. અર્થાત્ લૌકિક વાસનામય વિષયોપભોગથી દૂર રહે છે.

ભગવાન સ્વામિનારાયણ આ શ્લોકનો અર્થ કરતાં કહે છે - ‘ભગવાનનું ભજન કરવું તેમાં તો સર્વ જગતના જીવની બુદ્ધિ રાત્રિની પેઠે અંધકારે યુક્ત વર્તે છે કહેતાં ભગવાનનું ભજન નથી કરતા, અને જે જે ભગવાનના ભક્ત છે તે તો તે ભગવાનના ભજનને વિષે જાગ્યા છે કહેતાં નિરંતર ભગવાનનું ભજન કરતાં થકાં વર્તે છે. અને શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગંધ એ જે પંચવિષય તેને વિષે જીવમાત્રની બુદ્ધિ જાગ્રત વર્તે છે, કહેતાં વિષયભોગને ભોગવતાં થકાં જ વર્તે છે, અને જે ભગવાનના ભક્ત છે તેની બુદ્ધિ તો તે વિષયભોગને વિષે અંધકારે યુક્ત વર્તે છે, કહેતાં તે વિષયને ભોગવતા નથી. માટે એવી રીતે જે પોતાના કલ્યાણને અર્થે સાવધાનપણે વર્તે તે જ કુશાગ્રબુદ્ધિવાળા છે અને તે વિના તો સર્વ મૂર્ખ છે.’ (વચનામૃત ગઢડા પ્રથમ પ્રકરણ ૫૦)

જાગૃતિ એટલે સાવચેતી. સાવચેતી સ્થિતપ્રજ્ઞના સંયમનું રહસ્ય છે. પહેરેદાર જેમ સાવચેત રહી ચોકી કરે છે, તેમ સંયમી

સ્થિતપ્રજ્ઞ સાવચેત રહે છે. ભગવાન સ્વામિનારાયણ આ પ્રકારના જાગરણને જાણપણું કહે છે. તેમણે જાણપણારૂપ દરવાજાનો દાખલો આપી આ વાત ખૂબ સુંદર રીતે સમજાવી છે. તેઓ કહે છે -

‘અમારા મુનિમંડળમાં જે મોટા મોટા સંત છે તેને એમ વર્તે છે જે, પોતાના હૃદયને વિષે જે જાણપણું છે તે ભગવાનના ધામનો દરવાજો છે. તે દરવાજા ઉપર સર્વ સંત ઊભા છે. જેમ રાજાના ચાકર છે, તે રાજાના ઘરને દરવાજે ઊભા રહ્યા થકા કોઈ ચોર-ચકારને રાજા પાસે જવા દેતા નથી અને તે રાજાના ચાકરને એમ હિંમત રહે છે જે, કોઈ રાજા પાસે વિઘ્ન કરવા જાય તો તેના કટકા કરી નાંખીએ પણ કોઈ રીતે રાજા સુધી પૂગવા દઈએ નહીં. એવી રીતે હિંમત સહિત ઢાલ, તરવાર બાંધીને ઊભા રહે છે. તેમ આ સર્વ સંત છે તે જાણપણારૂપ જે ભગવાનના ધામનો દરવાજો ત્યાં ઊભા રહે છે અને એ જાણપણાને માંહી જે અક્ષરધામ તેમાં ભગવાન છે તેનાં દર્શન કરે છે અને તે ભગવાન ભેળું પોતાના હૃદયને વિષે ધન-સ્ત્રીઆદિક જે માયિક પદાર્થ તેને પેસવા દેતા નથી. શૂરવીરની પેઠે સાવધાન થકા ઊભા રહે છે. અને હાનિ-વૃદ્ધિ, સુખ-દુઃખ, માન-અપમાન આદિક અનંત જાતનાં વિઘ્ન આવે તેણે કરીને પોતાના મુકામથી ડગતા નથી. એવી રીતે આ સર્વ સાધુ છે તે પોતાની સ્થિતિમાંથી ડગતા નથી. માટે પોતાની ભક્તિને નિર્વિઘ્ન રાખીને જે પરમેશ્વરનાં ચરણારવિંદને પામવાને ઇચ્છે તેને જાણપણારૂપ જે ભગવાનના ધામનો દરવાજો તેને વિષે સાવધાન થઈને રહેવું અને ભગવાન વિના બીજા પદાર્થ ત્યાં પેસવા દેવા નહીં.’ (વચનામૃત : ગઢડા અંત્ય પ્રકરણ - ૯)

આમ અધ્યાત્મમાર્ગે સમજદારી અને સાવચેતી સ્થિતપ્રજ્ઞ પુરુષના જાગરણની વિશેષતાઓ છે એમ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ સમજાવે છે.

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ પુનઃ સ્થિતપ્રજ્ઞની એક વિશિષ્ટ જીવનશૈલીનો પરિચય કરાવે છે. -

આપૂર્યમાણ છતાં અચલપ્રતિષ્ઠ - આપૂર્યમાણમ્ અચલપ્રતિષ્ઠમ્

તેઓ કહે છે -

આપૂર્યમાણમચલપ્રતિષ્ઠં સમુદ્રમાપઃ પ્રવિશન્તિ યદ્વદ્.

તદ્વત્ કામા યં પ્રવિશન્તિ સર્વે

સ શાન્તિમાપ્નોતિ ન કામકામી ॥

જેમ બધી બાજુથી ભરાઈ રહેલા સમુદ્રમાં અનેક નદીઓનાં જળ પ્રવેશે છે, છતાં તે સમુદ્રની પ્રતિષ્ઠા અવિચલિત જ રહે છે, તેમ જે વ્યક્તિમાં સર્વે ભોગો પ્રવેશ કરે, છતાં જો તે વિકારને પામે નહીં તો તે પુરુષ શાંતિને પામે છે, ભોગને ઇચ્છનારો નહીં. (ગીતા ૨/૭૦)

ભોગવે છતાં ભોગવાસનાથી બંધાય નહીં! આશ્ચર્ય પમાડે એવી વાત છે, પરંતુ સૈદ્ધાંતિક છે. આ સાધનાનો ઉપદેશ નથી, સિદ્ધદશાનો પરિચય છે. સ્થિતપ્રજ્ઞતાને સાચા અર્થમાં સિદ્ધ કરનારને થતા ફળવૈભવનું અહીં દર્શન કરાવ્યું છે. પરમાત્માના સ્વરૂપનો યથાર્થ નિશ્ચય થાય તો પંચવિષયના પ્રસંગમાં પણ ચિત્ત વિક્ષુબ્ધ ન થાય એમ અહીં કહેવું છે.

સમુદ્ર અને નદીઓનો દાખલો લઈ શ્રીકૃષ્ણ અર્જુનને ઉપરોક્ત સિદ્ધાંત સમજાવી રહ્યા છે. આપઃ એટલે નદીઓના જળપ્રવાહો. આપૂર્યમાણમ્ એટલે બધી બાજુએથી ભરાતો. અચલપ્રતિષ્ઠમ્ એટલે અડગ પ્રતિષ્ઠાવાન. ચારેય દિશાઓમાંથી નદીઓના ધસમસતા પ્રવાહો સમુદ્રમાં પ્રવેશ કરે એટલે સમુદ્રને આપૂર્યમાણમ્ કહ્યો. અને એમ છતાં પણ તે વિક્ષુબ્ધ નથી થતો એટલે તેને અચલપ્રતિષ્ઠમ્ કહ્યો. વિવિધ પ્રકારના વિષયોપભોગોનો યોગ થાય તે સ્થિતપ્રજ્ઞની આપૂર્યમાણતા છે. અને તેમ છતાં પણ તેનું અંતઃકરણ વાસનાના વિક્ષોભથી ખળભળી ન ઊઠે તે તેની અચળ પ્રતિષ્ઠા છે.

અચળપ્રતિષ્ઠાને વરદાન - સ શાન્તિમ્ આપ્નોતિ

આવી સ્થિતિવાળા માટે શ્રીકૃષ્ણ કહે છે - સ શાન્તિમ્ આપ્નોતિ અર્થાત્ તે શાંતિ પામે છે. પંચવિષયોથી આપૂર્યમાણ હોવાં છતાં પ્રતિષ્ઠા અચળ રહી તેનું આ વરદાન છે. શાંતિનું વરદાન. બહાર ધસમસતી નદીઓના પ્રવાહોને લીધે ખળભળાટ હોવાં છતાં દરિયાદેવ અંદરથી તો શાંત અને ધીર-ગંભીર જ હોય છે. એ રીતે સ્થિતપ્રજ્ઞનું જીવન-વલણ હોય છે.

કામનાવાનને ન હોય શાંતિ - ન કામકામી

હા, અહીં એક સ્પષ્ટતા કરવી જોઈએ. ભોગવે છતાં ભોગવાસનાથી બંધાય નહીં, એમ કહેવાથી જીવનને ભોગવિલાસી બનાવવાની અહીં પ્રેરણા આપવામાં આવી છે એવો ભાવાર્થ નથી. અથવા તો સ્થિતપ્રજ્ઞ શાસ્ત્રની મર્યાદાઓનું ઉલ્લંઘન કરે કે પછી મનફાવે તેમ વર્તે એમ પણ કહેવું નથી. અહીં તો સ્થિતપ્રજ્ઞતાના સર્વોચ્ચ શિખરનું વર્ણન માત્ર છે. સંયમ તો તેમની

જીવનશૈલી હોય છે. એટલે જ તો શ્રીકૃષ્ણે આ પૂર્વે કાચબાનો દાખલો આપતાં કહ્યું હતું કે -

યદા સંહરતે ચાયં કૂર્મોઽઙ્ગાનીવ સર્વશઃ । ઇન્દ્રિયાણીન્દ્રિયાર્થેભ્યસ્તસ્ય પ્રજ્ઞા પ્રતિષ્ઠિતા ॥ અર્થાત્ કાચબો જેમ બધી બાજુથી પોતાનાં અંગોને સંકેલી લે છે, તેમ જ્યારે આ મનુષ્ય ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાંથી ઇન્દ્રિયોને સંકેલી લે ત્યારે તેની બુદ્ધિ સ્થિર કહેવાય છે. (ગીતા ૨/૫૮). માટે કૂર્મવૃત્તિથી ઇન્દ્રિયોનો સંયમ અને સાગરવૃત્તિથી ભોગયોગે પણ અચળ પ્રતિષ્ઠા, એમ બંને પ્રકારની સ્થિતિઓ એક સાથે પરમાત્માના સ્વરૂપમાં સ્થિર થયેલ મહાપુરુષોના જીવનમાં સિદ્ધ થયેલી હોય છે એમ ગીતાનો હાર્દ છે.

આથી જ સ શાન્તિમ્ આપ્નોતિ એમ અવિક્ષુબ્ધ અંતઃકરણવાળા યોગીને શાંતિનું વરદાન આપીને તરત જ ન કામકામી વિષયોપભોગની કામના રાખનાર ક્યારેય શાંતિ નહીં પામે એ સિદ્ધાંત પણ સુસ્પષ્ટ કરી આપ્યો છે.

આ રીતે આપૂર્વ્યમાણમ્ અચલપ્રતિષ્ઠમ્ એ શબ્દો સ્થિતપ્રજ્ઞની વિરલ છબીનાં દર્શન કરાવે છે.

સ્થિતપ્રજ્ઞ શાંતિ પામે એમ કહ્યું. એ જ વાત ફરી પ્રકારાન્તરે કહે છે.

વિહાય કામાન્ યઃ સર્વાન્ પુર્માશ્વરતિ નિઃસ્પૃહઃ ।

નિર્મમો નિરહઙ્કારઃ સ શાન્તિમધિગચ્છતિ ॥

અર્થાત્ જે વ્યક્તિ સર્વ કામનાઓનો ત્યાગ કરી, સ્પૃહા વગરનો, મમતા રહિત અને નિરહંકારી થઈ વિચરે છે તે શાંતિ પામે છે. (ગીતા - ૨/૭૧)

શાંતિના શત્રુઓ અહીં ઓળખાવ્યા. માયા અનેક મહોરાં પહેરીને છેતરે છે. તેમાંનાં ચાર અહીં ગણાવ્યાં. કામના, સ્પૃહા, મમત્વ અને અહંકાર. માયિક ભોગો ભોગવવાની કામના અને દુન્યવી સ્પૃહાઓ - મહત્વાકાંક્ષાઓ મનુષ્યને જંપવા દેતી નથી, અશાંત કરી મૂકે છે. આથી શાંતિ માટે કામનાઓને છોડી નિઃસ્પૃહી થવા કહ્યું.

નિર્મમઃ એટલે મમતા રહિત થવું. મમ એટલે મારું. જ્યારે કોઈ પદાર્થ સાથે આ મારું છે એવી ભાવના જોડાય એટલે સમજવું કે આત્માને એ પદાર્થની માયા વળગી. આ માયાને જ મમતા કહેવાય. આવી મમતાવાળો ક્યારેય સુખ-શાંતિ ન પામે, ધૂંધવાયા કરે. તેથી મમતાને ત્યાગે તો જ શાંતિ પામે એમ કહ્યું.

પરંતુ મમતાનું મૂળ પણ અહંતા છે. જ્યાં ‘હું’ છે, ત્યાં જ ‘મારું’ છે. મમતા એટલે જાણે અહંતાના સામ્રાજ્યનો વિસ્તાર ! અહં કરોમિ અહં કરોમિ હું જ કરું છું - હું જ કરું છું એવું માની બેસીએ તે આપણો અહંકાર. અને જ્યાં અહંકારની સત્તા હોય ત્યાં અશાંતિ, ક્લેશ, કંકાસ અને ચિંતા હોય જ. અહંકાર અને શાંતિ ક્યારેય ભેગાં ન હોય. એટલે શાંતિનાં મૂળ નિરહંકારિતામાં સમાયાં છે એમ ભગવદ્ગીતા આપણને સમજાવે છે.

સમાધિનિષ્ઠ સ્થિતપ્રજ્ઞનાં લક્ષણોમાં નિરહંકારતા અંતિમ લક્ષણ છે. કેમ નિરહંકારને છેલ્લે મૂક્યો? ગુણનું પણ માન ન આવે એટલા માટે. જે સાચો સ્થિતપ્રજ્ઞ હોય એટલે કે પરમાત્માના સ્વરૂપમાં દૃઢ નિશ્ચયવાળો મનુષ્ય હોય તેમાં આ પૂર્વે કહેલાં ઇન્દ્રિયસંયમ, સુખદુઃખમાં સમતા ઇત્યાદિ બધા સદ્ગુણો હોય છતાં તેને ક્યારેય તે ગુણોનો પણ અહંકાર ન હોય એમ અંતે જણાવી દીધું.

આમ સ્થિતપ્રજ્ઞતા પ્રાપ્ત કરનારને અહં-મમત્વરૂપી માયા પરાભવ ન પમાડી શકે તે અહીં માલૂમ પડે છે.

બ્રહ્મસ્વરૂપ સત્પુરુષોનાં જીવનમાં નિર્મમો નિરહઙ્કારઃ ની ભાવના ઘૂંટાયેલી જોવા મળે. પ્રગટ બ્રહ્મસ્વરૂપ ગુરુહરિ શ્રીપ્રમુખસ્વામી મહારાજનો દાખલો લઈએ. તેઓ એક વિશ્વવ્યાપી સંસ્થાના પ્રમુખ છે. તેમણે ભણેલ-ગણેલ અને સુખી-સંપન્ન અનેક યુવાનોને સંસારની માયા છોડાવી અધ્યાત્મમાર્ગે પ્રેર્યા છે. તેમના હસ્તે સેંકડો મંદિરો રચાયાં છે. દેશવિદેશના અનેક મહાનુભાવોએ તેમના આધ્યાત્મિક વિરલ વ્યક્તિત્વને બિરદાવ્યું છે. તેઓને વિશ્વવિક્રમી પારિતોષિકો પણ મળ્યાં છે. તેમની કૃપાથી અનેકના દુર્ગુણો ટળ્યા છે, સદ્ગુણો ખીલ્યા છે. આમ છતાં તેમની વાણીમાં કે વર્તનમાં ક્યાંય ક્યારેય લેશમાત્ર અહંકાર જોવા મળ્યો નથી.

સન ૧૯૮૮ના વર્ષે લંડનમાં QPR સ્ટેડિયમમાં તેમની સુવર્ણતુલાનો મહોત્સવ ઊજવાઈ રહ્યો હતો. પ્રથમ સ્વામીશ્રીને સાકરથી તોળી તે સાકરને સુવર્ણ સાથે તોલવામાં આવી. સૌ ભક્તો પ્રમુખસ્વામી મહારાજનો જયજયકાર કરી રહ્યા હતા. તે સમયે તેમણે જે આશીર્વાદનાં વચનો ઉચ્ચાર્યાં તે શબ્દોમાં ભગવદ્ગીતામાં કહેલ નિરહઙ્કારઃ જોવા મળે છે. તેમણે કહ્યું - ‘પ્રથમ તો પરબ્રહ્મ સર્વાવતારી પુરુષોત્તમ નારાયણ ભગવાન સ્વામિનારાયણને વંદન ! જેમણે મને આ શરીર આપ્યું. પછી મારા ગુરુ શાસ્ત્રીજી મહારાજ અને યોગીજી મહારાજને વંદન ! જેમના આશીર્વાદ મને મળ્યા અને જેમણે મને સ્વીકાર્યો. તેમની કૃપા

અને આશીર્વાદ છે તો તેના લીધે તમારી સામે ઊભો છું. તેમને લાખો વંદન. તેમણે આશીર્વાદ અને સેવા કરવાની તક આપી. ભગવાન આગળ ઘણા હાથ જોડી ઊભા છે પણ આ સેવા કરવાની મને તક આપી એ મારા અહોભાગ્ય ! મારી શક્તિ બહારની વાત, પણ મને શક્તિ આપી જેથી હું સેવા કરી શક્યો...’

જ્યાં અહંકાર જ નથી ત્યાં મમતા તો ક્યાંથી રહે! એટલે જ સ્વામીશ્રીને પોતાના દેહ માટે કોઈ વસ્તુનો લોભ નથી. કોઈ પદાર્થને સંગ્રહી રાખવાનો વિચાર નથી. કોઈ એક જ સ્થાનમાં રહેવાનું મમત્વ નથી.

એક વાર બોચાસણમાં સંતો સ્વામીશ્રીને વીંટળાઈને બેઠા હતા. હળવી વાતો થતી હતી. આજે અહીંના મુકામનો આ છેલ્લો દિવસ હતો. એટલે એક સંત ઠાવકાઈથી કહે - ‘આપ અહીં આટલું રહ્યા એટલે અહીં સેટ થઈ ગયું હોય. પછી બીજે જવાનું મન થાય?’ ‘કેમ ના થાય? બધે સેટ થયેલા જ છીએ ને! થવાનું ક્યાં રહ્યું?’ સ્વામીશ્રી બોલી ઊઠ્યા. પછી ધીરેથી કહે, ‘બધે ભગવાનની કથાવારતા-ભજન કરવાનાં છે. એમાં સેટ થયા એટલે સેટ. બાકી રહેવા-કરવામાં સેટ થવાનું છે? અમુક જ સ્થાન ફાવે એવી વાત જ નહીં. ભગવાનની કથાવારતા-સેવા થાય એટલું જ સુખ, એ જ સેટ થયા, સમજ્યા?’ સ્વામીશ્રીનાં વાક્યોમાં સ શાન્તિમ્ અધિગચ્છતિ નો ગીતાધ્વનિ પડ્યાઈ રહ્યો હતો.

આ છે સાક્ષાદ્ બ્રહ્મની સ્થિતિ - एषा ब्राह्मी स्थितिः ।

આ રીતે સ્થિતપ્રજ્ઞસ્ય કા ભાષા સમાધિસ્થસ્ય કેશવ । સ્થિતધીઃ કિં પ્રભાષેત કિમાસીત વ્રજેત કિમ્ ॥

હે કેશવ! સમાધિમાં સ્થિત સ્થિર બુદ્ધિવાળા મનુષ્યનું લક્ષણ શું છે? તે સ્થિર બુદ્ધિવાળો કઈ રીતે બોલે? કઈ રીતે બેસે? અને કઈ રીતે ચાલે? (ગીતા ૨/૫૪) એમ પાર્થે કરેલ પાર્થનાપ્રશ્નનું સંપૂર્ણ અને સુવિસ્તૃત સમાધાન કર્યું. હવે પોતે જ તેનો ઉપસંહાર કરતાં કહે છે -

एषा ब्राह्मी स्थितिः पार्थ नैनां प्राप्य विमुह्यति ।

સ્થિત્વાડસ્યામન્તકાલેઽપિ બ્રહ્મનિર્વાણમુચ્છતિ ॥

હે પાર્થ, આ બ્રાહ્મી સ્થિતિ છે. આ સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરીને કોઈ ફરી મોહિત થતો નથી. અને જો અંતકાળે પણ આ સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરે તો બ્રહ્મનિર્વાણ પામે છે.(ગીતા ૨/૭૨)

બ્રાહ્મી સ્થિતિ! બે જ શબ્દોમાં સાધનાનાં સર્વસ્વનો સમાવેશ! આધ્યાત્મિકતાની સર્વોચ્ચ ભૂમિકાનો પરિચય! સમાધિનિષ્ઠ સ્થિતપ્રજ્ઞનાં બધાં જ લક્ષણોને એકસાથે એકત્ર સમાવતી સ્થિતિ એટલે બ્રાહ્મી સ્થિતિ. બ્રાહ્મી સ્થિતિ સાધનાની સંપૂર્ણતા છે. શુદ્ધિની પરાકાષ્ઠા છે. પરિશુદ્ધ આત્મા પર થતો શણગાર છે. બ્રાહ્મી સ્થિતિને પામ્યો એટલે સાધનાની સીમા ઓળંગી ગયો, કૃતકૃત્ય થયો.

બ્રાહ્મી સ્થિતિ એટલે બ્રહ્મની સ્થિતિ, અક્ષરબ્રહ્મની સ્થિતિ. મનની કામનાઓનો ત્યાગ, સુખ-દુઃખમાં સમતા ધરવી, રાગ-ભય અને ક્રોધરહિત વર્તવું, કૂર્મવદ્ ઇન્દ્રિયોનો સંયમ, મનોનો નિગ્રહ, સાગરની જેમ અચળપ્રતિષ્ઠ રહેવું, અહં-મમત્વરૂપ માયાપાશથી ન બંધાવું અને પરમાત્મપ્રસન્નતાથી પ્રસન્નચિત્ત રહી દાસભાવે સદાય તેમની યથાર્થ ઉપાસના કરવી ઇત્યાદિ અક્ષરબ્રહ્મના ગુણો છે. અક્ષરબ્રહ્મમાં આ ગુણો નિત્ય વિરાજેલા રહે છે તેથી આ ગુણસમુદાયને અહીં બ્રાહ્મી સ્થિતિ કહે છે. પ્રત્યક્ષ અક્ષરબ્રહ્મને મન-કર્મ-વચને સેવવાથી આ સ્થિતિ પામી શકાય છે. એ સ્થિતિ પામ્યા વગર દુઃખમુક્તિ કે પરમસુખાનુભૂતિ અશક્ય છે. તેથી શ્રીકૃષ્ણ પાર્થને બ્રાહ્મી સ્થિતિ પામવાનો - બ્રહ્મરૂપ થવાનો ઉપદેશ કરે છે.

ફળશ્રુતિ

ન મોહે, ને પામે બ્રહ્મધામ - ન વિમુહ્યતિ બ્રહ્મનિર્વાણમુચ્છતિ

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ બ્રાહ્મી સ્થિતિનાં ફળ દર્શાવતાં કહે છે - નૈનાં પ્રાપ્ય વિમુહ્યતિ એને પ્રાપ્ત કરનાર ક્યારેય મોહ પામતો નથી. જીવતાં મુક્તિનો અહેસાસ કરે. અર્જુન મોહપાશમાં બંધાયો, કારણ કે તેણે આ સ્થિતિ આત્મસાત્ કરી ન હતી. મોહ જ તેના વિષાદનું કારણ હતું. તે વિષાદી હતો એટલે જ રડતો હતો. એટલે આ સ્થિતિ પામ્યા વગર છૂટકો જ નથી. એ પામે તો બધી નિરાંત થઈ જાય. તેથી જ શ્રીકૃષ્ણે એ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવા પર ખૂબ ભાર મૂક્યો છે. તેમણે ફરી કહ્યું- સ્થિત્વાસ્યામ્ અન્તકાલેઽપિ બ્રહ્મનિર્વાણમ્ ઋચ્છતિ અર્થાત્ હે પાર્થ, કોઈ વ્યક્તિ જીવનની અંતિમ ક્ષણે પણ જો આ સ્થિતિને આત્મસાત્ કરે તો તે બ્રહ્મનિર્વાણને પામે કહેતાં બ્રહ્મધામને પામે.

આમ, જીવન્મુક્તિ અને વિદેહમુક્તિ બ્રાહ્મી સ્થિતિની ફળશ્રુતિ છે.

સમાપન

આ રીતે બ્રાહ્મી સ્થિતિ ભગવદ્ગીતાની આદર્શમૂર્તિ છે. આ આદર્શસ્થિતિના ઉપદેશથી જ દ્વિતીય અધ્યાયનું સમાપન થયું. ભગવદ્ગીતામાં હવે પછીના અધ્યાયોમાં અધ્યાત્મસાધનાનો જે કાંઈ ઉપદેશ થશે તે આ આદર્શને સ્પષ્ટ કરવા માટેનો છે.

પ્રમુખસ્વામી મહારાજ પ્રગટ અક્ષરબ્રહ્મ છે. તેમનું જીવન મૂર્તિમાન બ્રાહ્મી સ્થિતિ છે. ગીતાના શબ્દોનું જીવંત ઉદાહરણ છે. સમાધિનિષ્ઠતા અને સ્થિતપ્રજ્ઞતા તેઓને સહજ અને સદા વરેલાં રહે છે. આપણે ભાગ્યશાળી છીએ કે તેઓ આપણા ગુરુહરિ છે. તેમનામાં દૃઢ આત્મબુદ્ધિ કરવાથી આપણે પણ આ પ્રત્યક્ષ બ્રહ્મની સ્થિતિ આત્મસાત્ કરી શકીશું. સમાધિનિષ્ઠ સ્થિતપ્રજ્ઞ બનીશું. આપણા મનની કામનાઓ ટળી જશે, શોક ગળી જશે, આકાંક્ષાઓ મટી જશે. વિનાયાસે ઈન્દ્રિયસંયમ સિદ્ધ થશે. પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર થશે. નિર્વિઘ્ને પરમાત્મપરાયણ રહી તેમની ઉપાસનાનો લાભ થશે અને સદાય પ્રસન્નાત્મતાનો અનુભવ થશે.

અસ્તુ.

સાધુ ભદ્રેશદાસ (ષડ્દર્શનાચાર્ય, પીએચ.ડી., ડી.લીટ) ♦

બે સદી પહેલાં જેમણે છડી પોકારી સ્વચ્છતાની

Two hundred years ago he was a torchbearer of cleanliness

ભગવાન સ્વામિનારાયણ પ્રગટ થયા સન ૧૭૮૧માં. ૧૮મી સદીનો એ સંધ્યાકાળ હતો. સદીઓ સુધી રાજકીય અંધાધૂંધી અને કારમી ગુલામીમાંથી પસાર થયેલી ભારતીય પ્રજા વૈદિક સમયથી ચાલી આવતી સ્વચ્છતાની સૂઝબૂઝ ગુમાવી બેઠી હતી, એવા સમયે ૧૮મી સદીના વળાંકે અને ૧૯મી સદીના પ્રારંભે ગુજરાતમાં ભગવાન સ્વામિનારાયણે એક એવું આધ્યાત્મિક અભિયાન છેડ્યું હતું, જેનું પ્રથમ પગથિયું આંતર-બાહ્ય સ્વચ્છતાથી શરૂ થતું હતું.

સૌપ્રથમ તેમણે લોકોને શરીર-શૌચ શીખવીને સ્નાન કરતા કર્યાં. એ યુગમાં ખાસ કરીને ખેતી કરતો અને મજૂરી કરતો વર્ગ ભાગ્યે જ સ્નાન કરતો, પરંતુ તેમના પ્રત્યે સૂઝ રાખવાને બદલે ભગવાન સ્વામિનારાયણે એ વર્ગને પોતાના જ શરણે અપનાવ્યો અને તેમને સ્વચ્છતાનો પાઠ પ્રથમ શીખવ્યો. જુદાં જુદાં નિમિત્ત ઊભાં કરીને પણ શ્રીહરિએ તેમને સ્નાન કરતાં કર્યાં.

એક વરસે ગઢડામાં ઘેલા નદીમાં બહુ મોટું પૂર આવ્યું. આખું ગામ તણાઈ જશે એવી સૌને બીક લાગી. સૌ ભગવાન સ્વામિનારાયણ પાસે દોડ્યા : ‘અમને આમાંથી તમે બચાવો.’

શ્રીહરિએ દાદાખાચરને કહ્યું : ‘તમે ગામઘણી છો, તે ચૂંદડી અને મોડિયાથી નદીને વધાવો એટલે પાણી ઊતરી જશે.’ દાદાખાચરે તે મુજબ કર્યું, પણ પાણી ઊતર્યું નહીં. ઊલટું અધિક ને અધિક પાણી ચઢવા લાગ્યું.

ગામના સર્વે માણસોએ મહારાજને કૃપા કરીને પૂરને શમાવવા કંઈક કરવા પ્રાર્થના કરી ત્યારે શ્રીહરિ બોલ્યા : ‘આ તો ઘેલો છે, તે તો પોતાનું ધાર્યું કરે. પણ જો ગામના બધા જ માણસો રોજ એમાં નાહ્યા પછી જ અન્ન જમવાનું નિયમ લે તો પૂર ઊતરે.’

આથી, સૌએ પ્રતિજ્ઞા લીધી કે ‘અમે રોજ નાહીશું, પછી જ અન્ન જમીશું.’ પછી શ્રીહરિએ ઘેલા નદીમાં પોતાનાં ચરણારવિંદ બોળ્યાં એટલે પૂર ઊતરવા લાગ્યાં. આમ, દેહશુદ્ધિ એમણે બતાવેલું પ્રથમ પગથિયું હતું.

એકવાર શ્રીહરિએ દાદાખાચરને કહ્યું : ‘દરબારમાં જઈને કહી આવો કે અમારે માટે થાળ ન કરે. અમે ગામમાં જઈ ભિક્ષા માંગીને હાથમાં પડ્યું તે જમી લઈશું.’

આ સાંભળી મોટીબા શ્રીહરિ પાસે આવ્યાં અને કહ્યું : ‘મહારાજ ! ગામમાંથી ભિક્ષા માગીને જમવાનું આપે કહ્યું તે અમને ઠીક લાગતું નથી, કારણ કે કેટલાય લોકો એવા છે કે વરસાદમાં ભીંજાયા તો ભીંજાયા. એ જ એનું સ્નાન. બાકી ક્યારેય નહાય નહીં ને દિશાએ જઈને પાણી પણ લે નહીં ને કોઈ લે તો હાથ ધુએ નહીં. એવા હોય છતાં રોટલા ટીપે ને ગંદા મળવાળા છોકરા રોટલો ખાતાં છાંડે તે ટુકડા બળખા ને લાળ ભરેલા હોય, એ બધું ભિક્ષુકને આપે!’ આ સાંભળી શ્રીહરિએ સ્વચ્છતાની એક આહ્વાન જગાવી અને પરિણામે સામાન્ય વર્ગના લોકોમાં પણ સ્વચ્છતાની એક જાગૃતિ આવી. શ્રીહરિના એ ઐતિહાસિક કાર્યની નોંધ લેતાં ઇતિહાસલેખક દુર્ગાશંકર કે. શાસ્ત્રી નોંધે છે કે ‘તેઓએ ગુજરાત-કાઠિયાવાડની હલકી જાતિઓ પાસે મધ્યમાંસનો ત્યાગ કરાવી, હિંસાનો પણ ત્યાગ કરાવી, નાહવા-ધોવાનો આચાર શીખવી તેઓનો ઉદ્ધાર કર્યો એ મોટું કામ કર્યું છે. એમના સમયમાં જ અંગ્રેજોએ સ્વામિનારાયણને આ કારણથી જ મોટા કહ્યા છે.’^૧

તે જમાનામાં જળના સ્રોત તરીકે મુખ્યત્વે વાવ-કૂવા, નદી-તળાવો રહેતાં, પરંતુ એ જ સ્થાનો મળમૂત્રથી ગંદાં રહેતાં. જળ

૧. ‘વૈષ્ણવ ધર્મનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ, ફાર્બસ, ૧૯૩૯, પૃ. ૪૨૦.

શુદ્ધ હોય તો એ જળથી શરીર શુદ્ધ થાય. પરંતુ અશુદ્ધ જળથી શુદ્ધ કેવી રીતે આણી શકાય? એ માટે લોકોમાં જાગૃતિ આણવા ભગવાન સ્વામિનારાયણે જાહેર જળસંયોને સ્વચ્છ રાખવાની હાકલ કરી હતી.

માંગરોળમાં એક વાવમાંથી ગામના સૌ લોકો પાણી સિંચીને ઉપયોગમાં લેતા. તે વાવમાં લોકો ગંદકી કરતા, કચરો નાખતા તેથી પાણી પીવા યોગ્ય ન રહ્યું. શ્રીહરિએ સંતો-ભક્તોને તે વાવ ગળાવવા પ્રેર્યા અને વાવમાંથી ગંદવાડ હટાવ્યો. વાવનો કચરો કાઢીને થોડી ઊંડી કરી તે સાથે તેમાં શુદ્ધ પાણીની સરવાણી ફૂટી, આખા માંગરોળ માટે શુદ્ધ પેયજળ પ્રાપ્ત થયું! પછી ત્યાં ગંદકી ન કરવા ગામજનોને તેમણે પ્રેરણા આપી.

લોકોને બારે માસ શુદ્ધ જળનો સ્રોત મળી રહે તે માટે ભગવાન સ્વામિનારાયણે ભગીરથ પુરુષાર્થ કરીને ઠેર ઠેર તળાવો ખોદાવ્યાં. કારિયાણીમાં પુરાયેલું તળાવ ખોદાવવામાં તો તેમણે ખૂબ જહેમત લીધી હતી. આજુબાજુના ભક્તોને બળદ-ગાડાં, સાધન-સામગ્રી સહિત તેડાવ્યા, સૌને તળાવની માટી ખોદી, ઊંચો પાળો કરવા સૂચના આપી. બે-અઢી મહિના સુધી સતત પરિશ્રમ કરાવીને શ્રીહરિએ તળાવ તૈયાર કરી દીધું. પરિણામે ગામની પનિહારીઓ દૂર દૂર ખેતકૂવેથી જળ લેવા જતી, તે કષ્ટ દૂર થયું. પણ આ જળનો સ્રોત સ્વચ્છ રહે તે માટે તેમણે લોકમાનસને કેન્દ્રમાં રાખીને એક નવી પદ્ધતિ અપનાવી હતી. દરેક સ્થળે તળાવ ગળાઈ રહે અને પાણી નીકળે એટલે શ્રીહરિ ત્યાં યજ્ઞ કરીને વરુણ દેવની પ્રતિષ્ઠા કરતા. એટલું જ નહીં, જળાશયોમાં દેવતા સાક્ષાત્ બિરાજે છે - એમ કહીને તેમણે પ્રજામાં પર્યાવરણીય તત્ત્વો પ્રત્યે આદર શીખવ્યો, જેથી, ત્યાં કોઈને ગંદકી કરવાનો વિચાર જ ન આવે!

લોકો સવારે જાહેર જળાશયોમાં કે કૂવે સ્નાન કરવા જાય કે પાણી ભરવા જાય ત્યારે, સ્વચ્છતાની સમજ ન હોવાને કારણે, જળાશયોમાં અને જ્યાં ત્યાં દાતાણ કરીને થૂંકતા. ભગવાન સ્વામિનારાયણે એમ ન કરવા અંગે પણ સૌને જાગૃત કર્યા. શિક્ષાપત્રીમાં તેમણે આદેશ આપતાં લખ્યું : એક સ્થાને બેસીને દાતાણ કરવું અને જીર્ણ દેવાલય, નદી-તળાવના આરા, માર્ગ, વાવેલું ખેતર, વૃક્ષની છાયા તથા ફૂલવાડી-બગીચા એ આદિક સ્થાનકને વિષે મળમૂત્ર ન કરવું તથા થૂંકવું પણ નહીં. (શિક્ષાપત્રી-૩૨)

જાહેર સ્થાનો કે જળાશયો પ્રત્યે જાગૃતિનો આવો પ્રયાસ કર્યા પછી પણ તેઓ દૃઢતાપૂર્વક માનતા હતા કે દરેકે વ્યક્તિગત જીવનમાં પણ સ્વચ્છતાનો આગ્રહ રાખવો જોઈએ. તેથી તેમણે શિક્ષાપત્રીમાં આદેશ આપીને સ્વામિનારાયણીય સંપ્રદાયની પરંપરામાં એ સંસ્કારો ઉતાર્યા. એટલા સ્તર સુધી કે જળ કે ખાદ્ય સામગ્રીનો ઉપયોગ કરતાં પહેલાં તેમણે ગાળવા-ચાળવાનો હંમેશાં આગ્રહ રાખ્યો છે. તે અંગેનો આદેશ આપતાં શિક્ષાપત્રીમાં (૩૦) લખે છે : ગાળ્યા વિનાનું જળ તથા દૂધ ન પીવું. જે જળને વિશે ઝીણા જીવ ઘણાક હોય તે જળે કરીને સ્નાનાદિક ક્રિયા ન કરવી.'

જુદા જુદા સ્તરોએ સ્વચ્છતાની આલબેલ પોકારનારા ભગવાન સ્વામિનારાયણે 'સ્વચ્છતા'ની 'સેવા'ને સવિશેષ બિરદાવી છે. સ્વચ્છતાની સેવાને તેમણે આધ્યાત્મિક અભિગમ આપ્યો છે. પોતાના કથાપ્રસંગમાં તેમણે આવી વિનમ્ર સેવાને વાસનામુક્તિનું ઉત્તમ સાધન ગણાવ્યું છે. વિનમ્રતાપૂર્વક એવી સેવા કરનારા ભક્તોને તેમણે પ્રસન્નતાથી નવાજ્યા છે.

ઉકાખાયર ને તેમનાં પત્ની વહેલી સવારે ત્રણ વાગ્યે જાગીને ગઢડાની મુખ્ય બજાર વાળી-ઝૂડીને સાફ કરતાં. ઘેલાનો ઘાટ ચોખ્ખો કરતા, દાદાના આંગણે લીમડો હોઈ તેનાં પાંદડાં ખર્ચા કરે, તે નિરંતર સાફ કર્યા કરતા, કૂતરાં જ્યાં-ત્યાં મળ કરી જતાં, તે પણ સાફ કરતા. આથી શ્રીહરિની પ્રસન્નતા સતત તેમના પર વરસતી. ગઢડા મધ્ય પ્રકરણના રપમા વચનામૃતમાં તેઓએ ઉકાખાયરની સેવાને હૃદયથી બિરદાવીને તેમને અને તેમની સેવાને અમર કરી દીધાં છે.

ભગવાન સ્વામિનારાયણે સામાન્ય ગણાતા વર્ગમાં પણ સ્વચ્છતાના કેવા સંસ્કાર સિંચ્યા હતા, તેનાં કેટલાંક ઉદાહરણો પ્રેરક છે.

સન ૧૮૩૦થી ૧૮૫૦ની વચ્ચેની આ વાત છે. વડોદરા પાસેના છાણી ગામમાં ભગવાન સ્વામિનારાયણના આશ્રિત હરિજન ભક્ત તેજાભાઈ રહેતા હતા. ગામની બહાર આવેલો તેમનો હરિજનવાસ એટલો સ્વચ્છ અને સાફ-સૂથરો અને ભક્તિમય રહેતો કે ગારમાટીનાં એ સામાન્ય ઘરોની આભા જ કંઈક નિરાળી લાગતી.

એકવાર આ ભક્તોની વિરુદ્ધ વડોદરાના કેટલાક ભદ્ર લોકોએ સ્થાનિક રાજ્યમાં ફરિયાદ કરી કે આ હરિજનો સ્વચ્છતાનું કામ કરવા હાજર રહેતા નથી. આથી તેજાભાઈને રૂબરૂ ઉપસ્થિત થવાનો હુકમ કરવામાં આવ્યો. તેજાભાઈ ને અન્ય હરિજનો હાજર થયા. અમલદારે પૂછ્યું : 'તમે કેમ સ્વચ્છતા કરવા જતા નથી?'

તેજાભાઈએ નમ્રતાથી પણ મક્કમતાપૂર્વક જવાબ આપ્યો : 'સાહેબ ! અમે ભગવાન સ્વામિનારાયણના સત્સંગી છીએ

એટલે જૂઠું કદી નહીં બોલીએ. અમારા ભગવાનનો આદેશ છે કે નિત્ય બ્રાહ્મમુહૂર્તે જાગવું, એટલે અમે વહેલા બ્રાહ્મમુહૂર્તે જાગીને, નાહી-ધોઈને પવિત્ર થઈને ધ્યાન-પૂજાપાઠ કરીએ. અને પૂજાપાઠ કરીને અમે સૂર્યોદય પહેલાં તો ત્યાં સ્વચ્છતા માટેનું કામ બજાવવા પહોંચી જઈએ છીએ. એ જાગે એ પહેલાં તો અમે અમારું કામ બજાવીને ફરી ઘરે જઈને પવિત્ર થઈને ભગવાનની ભક્તિ કરીએ છીએ. તેઓ મોડા ઊઠે છે, પરિણામે અમે એમને ક્યારેય ત્યાં હાજર દેખાયા નથી !’

સાવ ક્ષુદ્ર ગણાતા લોકો, આટલું પવિત્ર અને આટલું શુદ્ધ, આચારપૂત, ભક્તિપૂત જીવન જીવતા હશે — એ બ્રાહ્મણ અમલદારની કલ્પના બહારની વાત હતી. બ્રાહ્મણ અમલદારે જોયું તો તેજાભાઈના કપાળમાં રહેલો તિલક-ચાંદલો જાણે એમની સત્યતાની ગવાહી પૂરી રહ્યો હતો. અમલદાર હરિજનોની નમ્રતા, પવિત્રતા, કર્તવ્યનિષ્ઠાથી ખૂબ પ્રભાવિત થયો અને નમસ્કાર કરી ક્ષમા માંગી.

એ જ અરસામાં બીજો પ્રસંગ બન્યો - વડોદરાના કોઈ ધનાઢ્ય વણિક-પરિવારમાં એક લગ્ન-પ્રસંગ હતો. પણ અચાનક કોઈકના મૃત્યુનો પ્રસંગ બની જતાં લગ્ન મોકૂફ રાખવાં પડ્યાં. આથી, સેંકડો માણસની બનાવેલી રસોઈ પડી રહી. વાણિયાઓએ તેજાભાઈને એ રસોઈ લઈ જવા કહ્યું, પણ તેજાભાઈએ કહ્યું : ‘ક્ષમા કરજો, આપની રસોઈ અમને ન ખપે !’ આ સાંભળી ઉચ્ચ કુળના એ વણિકોને આંચકો લાગ્યો. એક સાવ ઊતરતી જ્ઞાતિનો સાવ સામાન્ય માણસ કઈ હેસિયતથી કહી રહ્યો હતો : ‘તમારી રસોઈ અમને ન ખપે ! અરે ! તમે તો અમારી એંઠ ખાનારા, તમને કોરી રસોઈ શા માટે ન ખપે ?’ વણિક શ્રેષ્ઠીએ સ્પષ્ટતા માંગી.

ત્યારે તેજાભાઈએ કહ્યું : ‘અમે ભગવાન સ્વામિનારાયણે આપેલ શિક્ષાપત્રીના આદેશ મુજબ પાણી, દૂધ, લોટ વગેરે ગાળી-ચાળી પછી જ તેમાંથી રસોઈ બનાવીએ અને પછી ભગવાનને ધરીને જમીએ. તમારી બનાવેલી રસોઈમાં બધું અણગળ વપરાયું હોય અને તેમાં વળી એ ભગવાનને ધરાવ્યા વિનાનું બધું હોય, સ્વચ્છતા-શૂચિતા ન હોય, માટે અમારે એ રસોઈ ન ખપે !’^૨

ભગવાન સ્વામિનારાયણને ઈતિહાસવિદો અને સાહિત્યમનીષીઓએ મન ભરીને બિરદાવ્યા છે, કિશોરલાલ મશરૂવાળા ઘણાં વિશેષણો પછી લખે છે : ‘પોતાના પ્રકાશથી અનેકનાં હૃદયોને પ્રકાશ પમાડનાર... શૂદ્રોને આચારશુદ્ધિ શીખવનાર... શૌચ અને સદાચારના સંસ્થાપક... સહજાનંદ સ્વામી હતા. તેમણે નીચ જાતિઓને સંસ્કાર આપી શુદ્ધ બ્રાહ્મણ જેવી રહેણી રહેતાં શીખવી દીધું. મધ, માંસ ખાવું નહીં, ગાળ્યા વિનાનાં દૂધ-જળ પીવાં નહીં, અરે ડુંગળી, લસણ અને હિંગ જેવી વસ્તુઓનો પણ ત્યાગ રાખવો એ સ્વામિનારાયણીય સંસ્કારો હતા...’^૩

સૌરાષ્ટ્રમાં આવેલા તડ ગામના જેઠા કોળીની વાત પણ સંપ્રદાયમાં પ્રસિદ્ધ છે. તે બ્રાહ્મણ જેવા આચાર પાળતો. એક અમલદાર સીમ જોવા નીકળ્યા. છેટેથી પૂછ્યું : ‘એલ્યા કોનું સાંતી છે ?’ ત્યારે તેની સાથે આવેલા પટેલે કહ્યું : ‘કોળીનું છે.’ એ સમયે સુખી ખેડૂતોને ત્યાં બળદો હોય પણ નિમ્ન વર્ણના એ ગરીબ લોકોને ત્યાં તો ક્યાંથી હોય ? આથી અમલદારે આશ્ચર્ય પામતાં પૂછ્યું : ‘એ કોળી બળદ રાખે છે ?’ પટેલે કહ્યું : ‘એના જેવા બળદ આખા ગામમાં કોઈની પાસે નથી !’ અમલદારે જેઠા કોળી પાસે જઈને બધું પૂછ્યું. તેની નજર દૂર પડી : ‘ઓલ્યું બોરડીના ગળાયા નીચે શું છે ?’ જેઠો કહે : ‘પાણીની ભંભલી છે, તે ઉપર કાગડો બેસી ન જાય એટલા માટે પાલેરું માથે રાખ્યું છે.’

‘લોટો કેમ છેટે રાખ્યો છે ?’

જેઠો કહે : ‘દિશાએ જવું હોય તો પાણી લેવું જોઈએ ને ! ને પાણી પીવાનો લોટો જુદો છે !’

જેઠા કોળીની સ્વચ્છતા-શૂચિતાની વાત સાંભળી અમલદાર દિંગ થઈ ગયો. પટેલે જેઠાની તારીફ કરતાં કહ્યું : ‘સાહેબ ! આ ગામમાં આ એકલો જેઠો જ એવો છે કે જે એકાદશી પાળે છે ને અન્નવસ્ત્ર ને આબરૂ એનાં જેવાં કોઈને નથી. તે દર દશમીને રોજ ઊના મંદિરે જાય, એકાદશીનો ઉપવાસ કરે ને ભજન કરે. બારસે પારણાં કરી ઘરે આવે એવો એને નિયમ છે. સવારે નિત્ય ઊઠીને નાહીને પૂજાપાઠ કરે અને તિલક-ચાંદલો કરે ને ઊજળાં લૂગડાં પહેરે.’^૪

પેઢીઓની પેઢીઓથી નર્ક જેવી પરિસ્થિતિમાં સબડતી રહેતી એ સામાન્ય પ્રજાની આટલી ઉચ્ચ કક્ષાની આચાર-વિચારશુદ્ધિ કરવામાં ભગવાન સ્વામિનારાયણે કેટલો પુરુષાર્થ કરવો પડ્યો હશે એની કલ્પના કરવી અશક્ય છે.

૨. બી. જી. વાઘેલા, ‘ભગવાન સ્વામિનારાયણનું સમકાલીન લોક-જીવન’, સ્વામિનારાયણ અક્ષરપીઠ (૧૯૯૮), પૃ. ૨૧૩.

૩. સહજાનંદ સ્વામી અથવા સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાય : પૃ. ૬૩

૪. સાધુ અક્ષરપુરુષદાસ, ‘કૃષ્ણચરણદાસ સ્વામીનું જીવનચરિત્ર અને ઉપદેશ’, જૂનાગઢ, વાત-૭૦, પૃ. ૨૫.

આંતર-બાહ્ય સ્વચ્છતા રાખે પછી જ તેને ભગવાનની પ્રસન્નતા પ્રાપ્ત થાય છે - આ સત્ય શ્રીહરિએ પોતાના આશ્રિતોમાં દૃઢાવ્યું હતું. એટલે જ આજથી ૨૦૦ વર્ષ પહેલાં સમાજમાં સ્વચ્છતાની છડી પોકારનાર શ્રીહરિનાં ચરણોમાં વંદના કરતાં કવીશ્વર ન્હાનાલાલ યથાર્થ લખે છે : ‘શ્રીજીએ પ્રવર્તિવેલા ધર્મમાર્ગની લાક્ષણિકતા શી લેખાય? એ ધર્મમાર્ગ છે આચાર-સ્વચ્છતાનો, વિચાર-સ્વચ્છતાનો, વિધિ- સ્વચ્છતાનો, વ્યવહાર-સ્વચ્છતાનો, આંતર સ્વચ્છતાનો, સર્વદેશીય અન્તર્બહિર્ સ્વચ્છતાનો.’

સાધુ અક્ષરજીવનદાસ ◆